

A MAGYAR JELLEMÉRŐL

ÍRTA

BABITS MIHÁLY

1. MI A MAGYAR?

KÜLÖNÖS KÉRDÉS, látszólag egészen egyszerű, valójában nagyon is bonyolult. ősztintén szólva, mág megérteni is nehéz, nem hogy felelni rá. Mi a magyar? Felesleges vagy természetes kérdés ez? Ügy tor föl belőlünk, mint egy létprobléma, korszerűnek látszik és sürgősnek. Soha izgatottabban nem kérdeztük, mint ma. De ha egy kicsit sarokba szorítanak, kiderül, hogy

Mi a magyar? Mit jelent ez a mi?, mit jelent a magyar és mit jelent itt a kérdőjel? Próbáljuk elemezni. Nem azt kérdezzük, ki a magyar, hanem hogy m i a magyar? Hogy ki a magyar, azt tudjuk magunkról, hisz mi magunk vagyunk a magyar. De mi az a magyar, ami vagyunk? S most nem az ön ismeretről van szó, nem valami lelkiismeretvizsgálásról, nem arról, hogy milyen a magyar? Nem is a jellemzés érdekel annyira. A meghatározás érdekel. Mi a magyar? A jellemzés csak eszköze itt a meghatározásnak. A magyarság lényege érdekel, az, ami benne sajátja és összetéveszthetetlen ami mindentől megkülönbözteti.

A faji vonás tehát? Nem éppen, vagy egyáltalán nem. Semmi esetre sem valami testi vagy törzsi jelleg, fizikailag örö-

kölhető. Antropológiai kutatásokból nem remélek sokat megtudni arról, amit én keresek. Petőfi, ki nem is volt tiszta magyar faj, többet mond nekem errenézve, mint az antropológusok minden koponyái. A magyarság, amelynek lényegét kérdezem, történelmi jelenség. S ahogy történelmileg kifejlődött, nem testi, hanem szellemi jelenség. Az átöröklés, mely folytonosságát biztosítja, nem testi, hanem lelki. A testi átöröklés hatása inkább ellenkező itt, az. egyre színez és változtat. Hiszen a magyar kevert és állandóan keveredő nép, Szent István óta s egész bizonyosan már azelőtt is. Vajjon mit nevezhetnék itt jogosan alapszínnek, legrégebb rétegnek, „ösmagyaroknak”? S azonos-e ez még azzal, amit ma magyarnak ismerünk? Legalábbis, nem árnyalódott és gazdagodott-e azóta, a felismerhetetlenségig?

Hogyan ragadjam meg az ilyen alakuló, időbeli valóságot, mely mint egy kibontakozó növény az évszakokon át, nyújtja el életét egy évezred mozgó közegében? Nehéz módszertani kérdés: hol keressem azt, amit keresek, melyiket fogadjam el igazi magyarságnak? Próbáljak visszatérni az ősihez, elképzelni a magot, mely még nem is hasonlít a felnőtt palántára? Vagy csak a kifejlődött növényvel törődjek, a jelennel, az érett virágzással? Vagy ez viszont talán már inkább hervadás, talán a virágzás már mögöttünk van, s az igazi magyarságot valahol közbül kell megtalálnom, újabb történetünk valamely dicsőséges állomásán? Zavartan pillantok végig századainkon. Kép kép után sorakozik előttem, a magyarság változó arcai, mint egy film szalagja, végtelenig szaporítható kockákkal: melyik az igazi?

Persze, mindegyik igazi. De egyik sem teljes arca a magyarságnak. Olykor alig mutatnak valami közösséget s némelyik szinte idegenül néz ránk. Értelmüket s azonosságukat az előzők és következők sorozatából nyerik. A film egységes: egyetlen kép, az idő dimenziójában. Az egészet kell tekintenem, egyszerre látanom multat s jelent, mint egy kép szélét és közepét, a jövőbe

ívelő vonalakkal. Mert ennek a képnek egyik oldalát még függöny borítja.

Egyszóval a magyarság élő valami s kiterjedése az időben van. Lényegének vizsgálatát nem alapíthatom pusztán mai főr májának ismeretére. Ez elégtelen volna; lapos, mélység nélküli vetület, véletlen síkján a jelennek. A lényeget és maradandót csak más vetületekkel való összehasonlítás sejtetheti meg. De épp oly kevésbé lenne elegendő alap az ősi vagy „eredeti” magyarság feltárása és visszaidézése, ha ilyesmi sikerülhetne is. Az a magyarság, amely bennem él, már sokkal többet és mást jelent, mint az ősi és „eredeti”. Én nem az ősit akarom visszaállítani, én ennek a malétező és bennem is élő magyarságnak mibenlétét és jelentését kérdezem. Ehhez szükségem van az egész történelemre. Régire és újabtkorira egyformán.

De mit jelent itt az, hogy „kérdezem”? Úgy érzem, a kérdés minden szavát könnyebb megvilágítani és¹ megérteni, mint magát a kérdőjelet. Miféle feleletet tudok elképzelni egy ilyen kérdésre? Ha a magyarság bennem él, közvetlenül s belülről ismerem lényegét. Minek akkor még kérdezni azt? Nincs a világon szó, mely többet mondhatna róla, mint az én belső, közvetlen érzésem. S mégis, mihelyt egyszer a gondolat fölmerült, ellenállhatatlan kívánság ösztönöz, hogy lefordítsam ezt a szavak és fogalmak nyelvére. Hogyan lehetséges az ily különös műfordítás? Hogyan fogjak hozzá? Vannak-e szótárak, glosszák, lexikonok, hogy megkönnyítsék, vagy utat mutassanak?

2. TUDOMÁNY VAGY KÖLTÉSNET? – A KÉRDÉS TÖRTÉNETE

SZERENCSERE NEM VALAMI határozatlan és tartalmatlan hangulat vagy lelkiállapot szavakba öntéséről van szó, nem efféle költői feladatról. Sietek ezt, ahogy mondani szokták,

leszögezni. A magyarság, melyet az életből és könyvekből is merek s magamban is érzek, éppenséggel nem határozatlan s még kevésbé tartalmatlan. Tartalma maga a nemzeti hagyomány: azaz sorsemlékek s szellemi és érzelmi élmények összesége. Külső megjelenése pedig a magyar jellem és viselkedés, mely tapasztalatilag megfigyelhető s szavakkal kétségtelenül körülírható.

Csakhogy, mint mondtam, ezer arca van. Ezerféleképpen eltér önmagától és pedig nemcsak időben, hanem térben is. A viselkedés változik koronként és különbözik egyénenként. S maga a magyarság lelkitartalma is folyton hullámszik a társadalmi osztályok és nemzedékek között. A hagyomány szétágazik s olykor maga magának ellent mond. Mi biztosít ennek az egész sokrétű jelenségszónak egységéről és összetartozásáról? Egyelőre csak egy belső érzés, s éppen ez az, amit a logika nyelvére szeretnék fordítani. Vagyis szavakba foglalható összefüggések átlátásával helyettesíteni. Ez annyit jelent, hogy meg kell keresnem a közösséget és titkos kapcsolatot, amely belső érzésemnek magukban a tényekben megfelel. Feladatom nem a kifejezhetetlen kifejezése, hanem egy határozott s pontosan kijelölhető tüneményso-rozat ösztönszerűleg érzett egységének észbeli megértése. Ami már nem költői, hanem tudományos feladat.

De számunkra egyúttal valóságos életfeladat is. Ráeszmélés nemzeti kilétünkre; szembenézés avval ami vagyunk és ami bennünk van. Nem csoda, ha izgat, s mióta fölmerült, mint tudatos cél és munkaprobléma, nem hagy többé nyugton. Csoda, hogy olyan későn merült föl. Ezer évet éltünk már e honban, s alig-alig jutott még eszünkbe, módszeresen vizsgálni magyarságunk jelentését és jelentőségét. A nagy szótár, amelyet kerestem, magyar-érzésünk önmegértéséhez, máig sem készült el. De még glosszákat és szójegyzékeket sem igen találok, egészen a huszadik századig. Az érzés nem kívánt tudatossá válni. Elég volt önmagának.

Nem mintha a magyar szellemekben egy-egy pillanatra föl- nem villant volna magyarvoltunk mibenlétének problémája azelőtt is. Ez mindig olyan pillanatokban történt, mikor a magyarság önérzése valamely okból bizonytalanná vált, vagy veszélyeztetve érezte magát. Ahogy némely természetbölcselek tanítják: a tudat a bizonytalanság reakciója. Széchenyi úgy döbbsent rá magyarságára, mint egy ritkuló kincsre, mely veszőfélben van. Zrínyiek izgalma, Kölcseyek és Kemény Zsigmondok töprengései viharlabdának dobták föl a kérdést, sorsunk különböző fordulón. De ez csak a látnoki pillanatok kérdése volt, maga a lírai hevület kizárta a módszeres vizsgálatot. Erre idő se lett volna. Ilyesminek csak akkor van először nyoma, mikor a magyar élet és szellemiség a világháború előtti években nyugalmas csúcsra ért. A lendület magaslatának holtpontjára ... Bizonytalanság érzete fogta volna el ezen a csúcson is? Mindenesetre kívülről akarta látni magát, összehasonlítani az idegennel, megkeresni helyét, tárgyilagos mérleget készíteni értékeiről.

Én magam is így jutottam először a problémához. Egy régi tanulmányomban a magyar irodalom értékét vizsgáltam világ-irodalmi szempontból. Ehhez a kutatáshoz látszott szükségesnek, megrajzolni a „magyar jellemet”, legalább vázlatosan, s főbb vonásaiban, mint ahogy a kritikus jellemzi az író egyéniségét, akinek műveiről beszél. Iparkodik egységben látni az ellenmondó adatokat, s reménytelenül is tapogatózik valamely *faculté maitresse* felé. Az én feladatomban persze némileg más volt és sokkal bonyolultabb. Az író akit bírálnom, vagy méltatnom kellett, kollektív lény, egy egész nép, egy nemzet! A magyarság tájszíneit kellett kielemezni, a magyar lélek végleteit kinyomoznom. Csak így remélhettem, hogy megsejthetem a korlátokat, melyek a nemzeti egyéniség körvonalait megadják. Munkám nem lehetett más, mint kísérlet. Módszerem ugyanaz volt, amit a kritikus az írók jellemzésénél alkalmaz. Felhasználtam a rendelkezé-

semre álló életrajzi adatokat, azaz magát a történelmet. De megállapításaimat főleg magukra az irodalmi művekre alapítottam, nagy költőink munkáira. Ezek szándéktalanul is a legőszintebben tárják föl a nemzeti lélek mélységeit. Hisz a nagy irodalom csak a lelki valóságból meríthet, s ami egyszer kivirágzóit a költészetben, annak mély gyökere kell, hogy legyen a léleekben.

Látszólag hasonló módszert követtek a probléma újabb vizsgálói is, akiket a háborúutáni magyar sors tragikus fordulata tett elmélkedőkké és kutatókká. Most aztán itt volt a bizonytalanság, sors és veszélyek soha parancsolóbban nem kényszerítettek az öneszmélésre. Nemzeti létproblémánk előtérbe nyomult, s a „nemzetkarakterológia” divatos tudomány lett. Az európai nacionalizmus áramlata is kedvez ennek a kutatásnak. Könyvek és tanulmányok mind sűrűbben foglalkoznak a magyarság jellemzésének kérdésével, s ezek többnyire szintén költőink és bölcseink idézeteiből indulnak ki. De igazában mégsem egészen az én módszerem ez. Ők nem azokat a helyeket idézik, ahol a magyar lélek mintegy önkénytelen árulja el titkait, s külön, tudatos szándék nélkül leplezi le magát, ők kész kijelentéseket keresnek, tudatos vallomásokot, nagy magyarok nyilatkozatait a magyarságról, amelyekkel a saját feltevéseiket tekintélyi érvek gyanánt támogathassák.

Ez más, kényelmesebb és kétségesebb. A tudattalanból föltörő költészet a leiekről mindig igazat mond. A készakart és tudatos nyilatkozatokat viszont sok minden befolyásolja. A honfiák és nemzeti látnokok szavait ritkán sugallja tudományos cél. Ezekben inkább megdöbbenéseik és vágyaik kitörését kell látni. Gyakran politikai és nemzetpedagógiai szándékaik vannak; azokat a kor eszményei diktálják, melyek nem is magyar eredetűek. Egy szerelmes vers megbízhatóbb forrás lehet a magyar karakterre nézve, mint a költő legszebb kijelentései a magyarságról. Különben is – hányféle színben látta már a magyarság önma-

gát! Egy és ugyanazon író műveiből a legellentétebb nemzetképeket olvashatom ki. Alig juthatna valami eszembe, amit például Ady-idézetekkel igazolni ne tudnék.

A mai kutató távol áll attól, hogy közömbös tudós legyen. A magyar jellem vizsgálata az ő számára nem öncél, őt igaziban a magyar sors érdekli. Erről az események hatása alatt, politikai reményei vagy félelmei szerint, már meg is van a maga elmélete. A magyar karakter fogalmi megragadására azért van szüksége, hogy ezt a sors-elméletet tudományosan alátámaszt-hassa. Sors és jellem közt titkos összefüggést lát, s önkénytelenül is oly módszert keres, melynek segítségével a jellemet sors-elméletének megfelelően rajzolhatja meg. Legalkalmasabb erre éppen az a módszer, mely a nagy magyar szellemeknek a magyarságról való gondolatait gyűjti össze. Ezekből azt lehet kiválogatni, ami az előre megtervezett gondolat-építménybe készen illeszkedik.

A magyar „nemzetkarakterológia” legjelentősebb előmunkálata Prohászka Lajos könyve: *A Vándor és a Bujdosó*. Prohászka német műveltségű gondolkodó, s figyelmét teljes erővel megragadta az a döntő befolyás, mellyel a német szellem és hatalom az európai magyar sorsot mindig fenyegette, s a mai világ-helyzetben különösen fenyegetni látszik. Szerző és időpont egyformán hozzájárultak, hogy ez a könyv a magyarság jellemét és lényegét a német jellemmel és lényeggel való viszonylatában vizsgálja és világítsa meg. Prohászka elgondolásában a két jellem, magyar és német, valahogyan megfelel egymásnak, bizonyos értelemben, szimmetrikusak. Ez az elgondolás már magában hord egy egész eszmemenetet, s az író ennek az eszmemenetnek illusztrálására gyűjti és csoportosítja adatait és idézeteit. De nem megy túlságba a dokumentálásban; úgyszólván csak pár közismert történeti tényre, s néhány Ady-sorra és szólamra támaszkodik. Tárgyát inkább „metafizikailag” ragadja meg. Megpróbál rögtön a lényegre tapintani, egy sűrű jelentéssel átítatott szóban,

s aztán ebből kiindulva halad tovább. Egyáltalán érzéke van a sugalmas, festői szavakhoz, azokat keresi ki, állítja össze, hozzájuk formálja elméletét. Baj, hogy a magyar karakterről írván, ő maga nélkülözi a magyar realizmust és józanságot. A szavak és gondolatok elragadják, néha szinte megszakad minden kapcsolata a valósággal. Gondolkodása, a gondolatok fűzésének módja, eőt még stílusa is, inkább német, mint magyar.

Műve mégis szép és jelentős kísérlet, s erősen hatott is, kivált „szellemtörténéseink” ifjú gárdájára, akik maguk is német igézet alatt állnak. Velük szemben viszont a költők és írók is mind-sűrűbben eszmélkednek magyarságukról, ők tudományos igény nélkül, rendszertelenül, s töredezetten jegyzik le megfigyeléseiket s gondolataikat; kérdésük: „mit jelent magyarnak lenni?” inkább a sorsot kutatja. Mintha kutat használnának tükör helyett. Egy kicsit szédülnek. Néha mégis tiszta vonásokat látnak meg a mélyben, és bátran elmondják, amit láttak. Ilyen könyv az Illyés Gyuláé: *Magyarok*. Itt nincs rendszer és tudományos-ság. De annál több a mondanivaló, vagy akár probléma, hogy a tudósoknak legyen min tünődni S főleg, ami itt van, az mind magyarul van.

A rendszertelenség jobb, mint az idegen mintára formált rendszer. A magyar tény elveszti alakját, s fölismerhetetlenné válik, ha oly eszmevázba erőlteted, melyen a *made in Germany* bélyege olvasható. Szekfü Gyula méltán nélkülözte Prohászka könyvében a „magyar irodalom önelvűségét”. Itt azonban nem pusztán az irodalom önelvűségéről van szó, egy tudományos mű önelvűségéről. Maga a magyar szellem önelvűsége vetődik föl! Ezt csak önmagából lehet megérteni. S csak önmaga mértékével szabad mérni.

3. NEMZETI TUDOMÁNY – A MÓDSZER PROBLÉMÁJA

A MAGYAR LÉNYEG ÉS JELLEM tudománya tehát teljességgel nemzeti tudomány. Nem lehet úgy tekinteni, mint csupán egy részét valamely általános nemzetkarakterológiának, amely közös szempontokból és azonos módszerekkel, egymáshoz való viszonylatukban vizsgálná például valamennyi európai nemzet sajátos jellemét. A mi kutatásunk független és „immanens”. Semmi köze külföldi szakmunkákhoz, s néniét idézetekhez. Magának kell útját kiépítenie. Tárgya, célja, forrásai és módszere szerint egyformán nemzeti.

Mint ilyen, megfelel korunk nacionalista szellemének, s kapút látszik tární mindazon ellenvetések előtt, melyekkel a korszerű, világnézeti divatok nyomán igazodó tudományokat illetni szokták. Vissza kell utasítanunk ezeket az ellenvetéseket! Hogy a magyarság mind izgatottabban forduljon kutató ösztönével lényének és létének problémái felé: ehhez nem volt szükséges külföldi divat, vagy világnézeti áramlat. Nem is lett volna elég séges. Ehhez az utolsó évtizedekben átélt magyar sorsnak végzetes megrendülései kellett. S ezek bőséges magyarázatul is szolgálhatnak, önmagukban.

Nincsen egyébiránt megírva sehol, hogy világnézeti áramlat, vagy kordivat nem hozhat létre érdemes tudományt. A „század szelleme” vezeti az emberi kíváncsiságot, s érdeklődést kelthet oly kutatás iránt, melynek tudás-gyümölcseit az utód-századok fogják élvezni. ^ nacionalizmus tudományait nem egyszer érte komoly szemrehányás, hogy azt hangsúlyozzák, ami az embere j két elvlasztja ahelyett, hogy szellemi kapocs, s egyesítő erő gya- " < * nt jótékonyan működne ebben a széttépett világban. A nemzetkarakterológiát illetőleg ez a szemrehányás talán nem is volt mindig egészeri jogosulatlan. A tudósok által több-kevesebb el- l ogulatiansággal megfogalmazott jellemzésekben a népek közti

vetélkedés keresett és talált magának táplálékot. A magyar azonban nem éri gyanúja ily vetélkedésnek, ő nem hasonlítja magát senkihez a fölébekerelkedés alattomos szándékával. Inkább nagyonis meg van győződve a maga kicsiségéről. De nem is akarja magát elválasztani senkitől. Erzése szerint úgysis túlságosan elszigetelt, magányos. Ha nemzeti jellemét keresi, azzal éppen a lelki kapcsot keresi, az egységet, mely minden magyart összefűz, azt a kevés embert a világon, aki magyar! S helyét keresi az európai nemzetek közt: nem elválni tőlük, hanem közéjük állni. Önmagát keresi, nem mások nyomán, mások példáját irigyelve és utánozva, hanem csak magának, magáért, magából kiindulva, a maga módszerével. Erre bizonyosan joga van! Épp tisztán nemzeti célja és módszere óvja meg és választja el szerény töprengését a korszerű tudomány vetélkedő nemzet jellemzéseitől. Úgy érzem tehát, hogy nemzeti jellemünk lényegének az a vizsgálata, melyet egy fiatal tudósnk a mai filozófia divatba-jött műszavával „a magyarság egzisztenciális tudományának” nevezett, semmiféle külön igazolásra vagy indokolásra nem szorul. Jogossága, érdemessége, lélektani szükségessége vitán fplül áll. Más kérdés, hogy lehetősége szintén ennyire vitán felül áll-e? Először is, pusztán a magyar tényekből kiindulva, a kívánt „immanens” eljárással, el lehet-e jutni e tények megkülönböztető lényegének és egységének megismeréséhez? Van-e a tényeknek egyáltalán ily lényegi, belső egységük, önmagukban nézve? Nem csupán az idegennel való összehasonlításból, mintegy a maradékok módszerével, állapítható-e meg, hogy „mi a magyar?” Erre igazában csak maga a vizsgálat felelhet. Hátha belső érzésünk hazudik, s a magyarság csak egy véletlen, történelmi gyűjtőfogalom . . . . Elszántan fogunk a kutatásba, ígérve magunknak, hogy őszinték leszünk, s hívek ahhoz a becsületességhez, amelyet apáink szintén a magyarság lényegi vonásai között szerettek föl-sorolni.

Az első lépés: mérlegelni a módszer teherbírását. Ehhez pontosan ismerni kell építőanyagát és veszélyeit. Itt van előttem a magyarság életrajza, a történelem, s lelki eseményeinek naplója, az irodalom. Itt van azonkívül körülöttem a mai, széttépett Magyarország eleven, bár nem nagyon vidám mozgóképe. Ismerek magyarokat, s ismerem magamban is a magyart. Ennek a rengeteg anyagnak legnagyobb veszélye az, hogy mint anyag éppenséggel nem tiszta. A magyarság tényei nem mind magyar tények.

A történelem vegyesen mutatja a magyarság reakcióit és az európai áramlatok hatását. A „nemzeti” irodalom egy része még abban is visszhang, amiben nemzeti. Felsőbb rétegeink Nyugathoz idomulnak. A nagy magyar szellemek egyúttal a nagy kirö-pülők és tanulók. Mondják, a kevesekben él a nemzet; de épp ezek azok, akikben leginkább változik, s elút önmagától. Talán a „magas kultúra” helyett a mélykultúrához kellene fordulni ... Ha a művelt labirintusban eltévedünk: talán útbaigazíthat az őskor, vagy barbár népiség. A magyar életben úgyis azt szeretjük legmagyarabbnak látni, ami ősi, népi és primitív. A folklóre azonban megtanít, hogy gyakran éppen az ilyesmi a legnemzetközibb. Az ősi népszokások, mint a népmesék és balladák, világrészeken át ismétlődnek. Hol kapjuk hát magát a magyarságot, tiszta és sajátos állapotban, vagy hogyan tudjuk azt elkülöníteni, mint egy elemet, amely csak vegyületekben fordul elő?

Nemzeti hiúságunk arra ösztönöz, hogy mindenben ami derék, nemes és rokonszenves, különlegesen magyar vonást lássunk. Legmeggyőzőbb és legmegnyugtatóbb, ha az egyszerű, pátriárkális és természetes előkelőségű viselkedésben és lelkiségben keressük a nemzeti jelleget. Könnyen elhitethetjük magunkkal, hogy ez a faj ősi rétegeiből való maradvány, s nem látszik valószínűsége eszményítésnek, hisz a hajdankori durvaság és kezdetlegesség képzeteivel társul. A durvaság és kezdetlegesség viszont az erő

képzetét idézi, s csöppet sem ellenszenves, vagy szégyenletes. *Ez* az egész gondolatmenet annyira kínálkozó, hogy úgyszólván minden népnél egyforma magátólértetőséggel merül föl. Ez okozza, hogy majdnem minden nemzet a saját eszményien jellegzetes típusát hasonló vonásokkal szereti rajzolni. A magyar vendég szerető, lovagias, harcias, büszke, bátor és nyílt. De ha megkérdem a castiliait, vagy a szerbet, egészen bizonyosan az is vendégszerető, lovagias, harcias, büszke, bátor és nyílt. Sőt a japán, vagy az arab is ilyen. Valamennyi jogot fonnál e primitív erényekre.

Hozzájárult ennek az internacionális „nemzeti” típusnak ki alakulásához az irodalom is. A legelső nemzeti öneszményítés, mely európai kultúránkban megjelent, irodalmi mintát adott minden későbbi nemzet számára. Ez a legelső a római volt: a külön nemzeti jellem problémája először a rómaiakat foglalkoztatta. A görög csak a „barbárral” állt szemben, nem egyenrangú nemzetekkel. A spártai és az athéni ellentéte nem volt nemzeti ellentét, itt egy és ugyanazon nemzet szellemének két pólusa nézett farkasszemet. Annál több oka volt a rómainak, éppen a göröggel szemközt, érezni különbözőségét. S érthető, ha nemzeti öneszményének vonásait is ez a művelt és kifinomult görögséggel való dac sugallta, így képződött a latin költők aranykor-eszménye, mely az „igazi rómaid” az ősisben, a romlatlanban és durván egyszerűben látta. Az újabkori nemzetek készen vették át ezt az ideált, a klasszikus műveltség hatása alatt, s nem csodálkozhatunk, ha például Berzsenyi elképzelése az igazi magyarról meglehetősen hasonlított ahhoz, amelyet Horatius már kissé szkeptikus sóhajjal idézget, mint az igazi római eszményét.

Ezt az irányzatot, mely a valódi nemzeti jellemet a primitívben és ősisben kereste, csak még támogatta kultúránk minden újabb áramlata, így romantikusaink kéjelgései a régi dicsőség tündöklő vigaszában. Vagy nemzeti klasszicizmusunk költőinek

népies demokratizmusa. Sőt a kiegyezés utáni idők történeti látásmódja is, mely mindenben az eredethez akart visszanyúlni, s a hajdani formák iránt érdeklődött.

Pedig éppen a történelmi nézőpont figyelmeztethetne, hogy egy szellemi jelenség lényege csak teljes időbeliségében ragadható meg. A gyümölcs benne lehet a csirában, s a fizikus számára a kezdősebességek ismerete maradéktalanul jellemezhet egy egész bonyolult folyamatot. A szellem azonban a szabadság birodalma. Itt minden pillanat újat hoz, s az eleven lényeket mindig csak utólag lehet megpillantani, ahogy mondtam már, az egész addigi múlt, régibb és újabb, egyforma figyelembevételével. Az ősi és kezdetleges vonásoknak semmivel sincs itt nagyobb jelentőségük, mint a későbbieknek. Sőt az eleven szellemi jelenség a fejlődés folyamán egyre gazdagabbá s sokszínűbbé válva jobban elkülönözik más jelenségektől, mint primitív állapotban. Ahogy a parasztkultúra nemzetközibb a magas kultúránál, úgy az sem áll, hogy az egyszerű parasztság élete jellegzetesebben nemzeti volna, mint az úri osztályoké. Ellenkezőleg, a primitív népelet mindenütt- meglepően egyforma vonásokat mutat, s inkább csak viseletben, s külsőségekben különbözik, mint jellemben és gondolkodásban. Maupassant parasztjai nincsenek olyan messze a Móricz Zsigmond parasztjaitól. Gyakran bukkanunk egy-egy külföldi közmondásra, vagy apró jellemvonásra idegenországbéli népeletből, amely éppoly meggyőzően hatna ránk akkor is, ha a mi népünk lelkivilágának jellemzésére hozná föl valaki. Orosz környezetrajzokban magyaros vonásokat érzünk, éppen azért, mert összetévesztjük a parasztot a magyarral.

Hasonlóképpen nem szabad túlbecsülni a magyar őskor gyér adatait. A krónikák tudvalevőleg eléggé száraz- elvontan és nemzetközi egyszínűséggel jegyezték föl ezeket az adatokat: a koppkor, amelyből ránkmaradtak, elvont látású és nemzetközi szellemű korszak volt. A kutatók szinte görcső alá veszik a sza-

vakat, hogy értelmükön messze túlmenő jelentést olvassanak ki belőlük. A krónikás például fukar szavakkal értesít, hogy a magyarok vezérükül választották Almost, mert „nem dolgában a legjelesebb” ő volt. Ebben semmi különösebben jellemző nincs. Vezért más népek is választottak már, s vezér többnyire az lesz, aki „nem dolgában a legjelesebb”. Egy újabb magyar nemzetjellemező mégis jelentős tényeket vél megtudni ebből az ártatlan pár szóból. Sőt nem habozik ezen az alapon elképzelni és körvonalazni „a magyar nemzeti szellem első, ősi rétegét”. Megállapítja, hogy a magyar lélek „értékrendszerének közép-pontja s egész struktúrájának meghatározója a hatalom értéke” s „ideálja az úr”. S minthogy a magyar voltaképpen csak Álmos megválasztásával alakult nemzetté, megállapítja azt a „meglepő” történeti tény is, hogy nálunk, magyaroknál, a nemzeti szellem „léte megelőzi magának a nemzetnek a létét”. Amiből ismét igen messzeható következtetéseket lehet levonni. Erről eszembe jut az a másik fiatal kutató, aki Árpád fejedelem jellemét, mely felől egyébként a világon semmit sem tudunk, részletesen meg meri rajzolni abból az egyetlen krónikás adatból, hogy Árpád a hozzáérkező követeket sátra előtt „sétálgatva” fogadta. Ebből már nyilvánvaló előtte, hogy „békészerető, megfontolt, egyességre hajló” fejedelem volt. Sajnos, mindaz, amit az ősmagyar jellemről fecsegünk, nagyrészt ilyen spekulációkon épül.

4. FAJ, NYELV, TÁJ, TÖRTÉNET

MINDEZEKET TEKINTETBE VÉVE nem nagyon tudok bízni abban a kínálkozó kiindulásban, amelyet az ősi és primitív magyarság vizsgálata adhatna. Miből induljak hát ki, hol kezdjem kutatásaimat? Voltaképp mindegy, hogy miből indulok. Egy nemzetnek, mint egy embernek jelleme, egységes

és szerves valami; a lényeg, melyet meg akarok fogni, mindennütt jelenvaló és mindent összeköt. Itt minden egyformán középpont s egyformán lehet kiindulás. Ez éppen a kutatás eredményességének egyik próbája és biztosítéka. Biztosítéka és próbája annak, hogy a magyar jelenségek között belső egységet és összefüggést sikerült találni. . .

Nem áltatom magamat azzal, hogy egyszeriben rátapintok a lényegre s mintegy metafizikailag megragadom. A lényeg nem ilyen egyszerű valami, hogy egy szerencsés szóval vagy egyeden fővonás hangsúlyozásával azonnal kifejezhető volna; ne legyünk oly mohók! A metafizikai vizsgáló tévedése éppen ebben áll: azt hiszi, hogy a jellemet, mint valami gondolati dolgot, szavakban lehet kivonatolni. Meg lehet találni benne a főmondatot, az alanyt és állítmányt. A jellem azonban történeti dolog, azaz életbéli, s nem hasonlítható logikai szerkezethez. Itt nincsen főmondat, sem fővonás; a *faculté maitresse* csak a kritikus fikciója, „munkahipotézis”. A lényeget nem lehet egyetlen szóval megnevezni, hacsak nem azzal az egy szóval, hogy magyar, mint egy ember lényegét a nevével. Lassú, türelmes útra kell indulnunk, a lényeget majd megfogjuk útközben. Apránként talán majd elősugárzik, látszólag keveset mondó vonásokból, melyek egymástól kapnak jelentést, műit egy arc vonásai. A filozófus munkája helyett a regényíróé vár ránk: az elemzés.

A regényíró elsősorban a jellem alakulását akarja megérteni. Ezért megpróbálja fölbontani a lélek szövetét a szálakra, melyekből szövődött. Az ember lelke a faj adottságaiból s a környezet hatásaiból szövődik. Egy nemzet lelkének képzetvilágát egy ország, egy föld, egy éghajlat színei s egy történet viszontagságai alakítják ki, egy faj temperamentumán át szűrve”. Ezt a mondatot régi tanulmányomból idézem, ahonnan sokat fogok még idézni, esetleg változtatva s macskaköröm nél-

kül. Óhatatlan, hogy amit ott írtam, azt itt helyenkint meg ne ismétljem. A magyar kevert faj, de ez nem jelenti, hogy jellege ne lenne egységes. A magyar nép nem két-három fajtának egyesüléséből keletkezett, mint például az angol, hanem számtalan apró fajtörödéknél egyetlen erősebb törzsbe való beolvadásából. Ekként lett egységesebb és mégis sokszínűbb sok más népnél, lelkében s a lelkét kifejező kultúrában is. Az erősebb törzs, mely a többit beolvasztotta, igazában már eltűnt a ráarakódott rétegek alatt s tisztasága talán már történelmünk kezdetén is kérdéses volt: minden kétely lehetséges itt. Egységét azonban ráhagyományozta az előállott új közösség lelkére és kultúrájára. Amely tovább működött helyette, mint beolvasztó erő.

Persze nem kell itt mindjárt valami magasrendű, tudatos kultúrát érteni, irodalommal és műremekekkel. Kezdetibb fokon kultúra maga a nyelv. A magyar másként oldotta meg a nyelvi problémát, mint például az angol vagy épp a francia, mely akármilyen egységes is ma, eredetileg szintén kevert faj. Az angolnál a nyelv maga is vegyes, keveredett s elemei máig tisztán különválnak. A francia viszont külföldi kultúrnyelvet vett át, a latint, hogy elrontsa és továbbfejlessze. A magyar-nál győzött a győztes törzs nyelve. Ezt magával hozta, távoli őshazájából; különös jellegű, mondhatnám, exotikus nyelv ez, az ittlakó vagy beköltözött s lassan beolvasztott néptörödékek akármelyikének nyelvétől teljességgel idegen. Érthető, ha nem tudott egyikükkel sem testvérileg felemássá keveredni. De még csak fölvenni sem belőlük lényegi elemeket, melyek különleges valóját elváltoztathatták. Mégis átgazdagodott hatásaikkal, s nincs talán nyelv Európában, amely anyagában tarkább s ahogy mondják, heterogénebb színekből szövődött s alkatában mégis ennyire egységes és egyénien különös.

S még hozzá ennyire friss. A magyar nyelv szavai kevésbé

halaványak, mint mis elhasználtabb nyelvek szavai. A szóból idővel klisé lesz, vagy algebrai jel, már csak jelent, de nem ábrázol. Ami ma csak betű, valamikor kép volt. A magyar „konkrét idióma”, közelebb még ehhez a képszerűséghez, mint például az árja nyelvek, melyek távoli múltjukból már egy értelmi kultúra emlékeit hozták. A nyugati szó szinte nemzetközi, magába itta az egész szellemi Európát. Az elvont és átvitt értelmek fokozatos rétegződése elfedte eredeti színét. A képzeletet közvetve izgatja, a gondolatot át. A magyar szó átlátszó. Közte és jelentése között úgyszólván semmi sincs számkra, történetét csak nyelvünkön belül ismerjük. Rendszerint semmi másra sem tudjuk visszavezetni, a magyar szó egyéniség. Ahogy egyéniség például a magyar rím is, vagy a magyar mondat; aki magyarul gondolkodik, az nem gondolkodik sémákban. A magyar szó majdnem tulajdonnév, egyenest a konkrét tárgyat nevezi meg. Az idegen hatások tarka kultúrája természetes, konkrét tarkaságba ojtódott itt bele, mely még ma is ős benyomások frissességét őrzi.

Ez a nyelv vette tehát legelőször is át az eltűnt és elkeveredett ősfaj szerepét, őrizni és formálni azt a szellemi képződményt, amelyet magyarságnak nevezünk. „Nyelvében él a nemzet”, mondták régebben s ez a magyarság? nézve majdnem szószerint igaz is. „Valami mágusi befolyása van nyelvnek a nemzetre, s viszonyhatóságok által egyiknek a másikra”, írta Széchenyi a Világ-ban. Napjainkban divat a nyelv szerepét kicsinyelni. De éppen a magyar az a nemzet, amely legkevésbé kicsinyelheti. A magyar nyelv tudása magában még bizonytalannal nem tesz magyarrá. A vezető nem teszi az áramot. A magyar nyelv közeg és vezető, melyben a magyarság eleven lelkiárama továbblétezik. Ez az áram a faj mélyeiből indult és indukálódott; de a nyelv vette föl és vezette tovább. S a nyelvhez szegődik még ebben a szolgálatban a kultúra, iroda-

lom és művészet, mely a nyelvnek mintegy meghosszabbítása s polifónikus fölerősítése.

Ezek nyilván máig átmentettek egyet-mást, ami eredetileg az ősfaj sajátja volt. Ma már gyökeres öröksége oly magyaroknak is, kiknek ereiben az ősvérből egy gyűszűnyi sem folyik. Kölcsey még vérbeli őseire gondolva pattogtatta a hexa métereket:

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöké fámnak,
Nyugati ég forró kebelem nem tette hideggé...

Mi azonban semmivel sem érezzük a Kölcsey lelkét például keletibb hőfokúnak, mint a Petőfiét, akinek családja nem származott az Ete vezér egyenes neméből. A keleti forróságot talán nemcsak a nyugati ég, de a nyugati vér sem tudta mindig kihűteni. . . Csakhogy ki elemezhetné ezt ma még ki? Ezer év telt el, vérünk elkeveredett, szavaink megszapordtak és kicserélődtek. Átváltozott és kicserélődött képzetvilágunk, lelkünk tartalma is. Az ősmagyarok akárhonnan jöttek, bizonyos, hogy mi ma már pontosan itteni nép vagyunk, s életünk színeit nem Kelet vetíti, hanem túlnyomórészt s ezer év óta már ez a Kárpátoktól Adriáig terjedő földkaréj, melyen a magyarság kalandos története lefolyt.

Itteni nép vagyunk, itt összeverődött fajtákból keveredtünk nemzetté. Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett. Képzeletünk, érzésvilágunk, egész kultúránk, az itteni tájak és éghajlat színeiből, benyomásaiból, hangulataiból szövődött. Nemcsak ez a föld őrzi életünk és történetünk emlékeit, mi is elválhatatlanul hordjuk magunkban legkisebb gyermekségünkől kezdve ennek a földnek ezerféle emlékeit. Mi magunk vagyunk ez az emlék. Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelki kapcsolat, bizonytalannal megvan ez a mi népünk és országunk között! Persze az ezeréves országot értem, a hegyektől félkör

ben koszorúzott földet... Ennek minden része résztvett a kapcsolásban; politikai véletlenek nem számítanak itt. Ez a szép, kerek terület a magyar lélek szülőágya és nyújtózó matraca, ez a magyar vér vegyítőedénye s kultúránk festékespalettája. Ha Keletről hoztunk egyetmást magunkkal, jellemvonást és lelkisajátságot, abból is alighanem csak az maradt meg bennünk mostárig, amit ennek az országnak levegője táplált. Aminek ez az itteni éghajlat kedvezett; amit ennek a tájnak benyomásai erősíteni tudtak. Például képzeletünk szingazdagsága, vagy hangulataink változékonysága, vagy flegmánk „méltóságteljes” nyugalma.

A fantáziát mindenesetre elég színessé nevelhette ez a táj és éghajlat maga is. A magyar tájat nehéz jellemezni, mert nagyon sokféle. Szinte vidékenként különböző; ebben a mindössze-senagy hazában szokatlan-sok színt és alakot vált a föld. S még az időjárás is csupa szeszély, bolond, átmenetek nélküli változatosság. Minden évszagnak megvan a maga meglepetése, és minden környéknek a maga klímája. Mintha a természet is meggyékre szabott volna, autonómiát adva a tájisteneknek. S mégis milyen egy és egységes ország ez, kikanyarítva, mint egy leszelt kenyér, kikerítve a többi világból, külön „magyar glóbusz”! Oly egység, hogy hiába darabolták szét évszázakra, mihelyt lehetett, magától összeállt megint. Ha rendszerben és szimmetriában akarnék tetszelegni, azt mondanám, a magyar föld is egységbezárt sokféleséget mutat. Akár a heterogén kölcsönszavakból fölgazdagodott magyar nyelv. Vagy maga a sok fajból keveredett s mégis csak egynyelvű és egylelkű magyar nemzet.

A nyelv minden más nyelvtől különböző, s a nemzet „testvértelen ága nemének”, idegenül áll Európában. Mily nekihelyes volt ez a bekerített, kisvilágnyi ország, hol külön lehetett, közel és mégis távol! Azok, akik legújabb időkben a magyar lélek titkait kutatják, sokat emlegetik a gypű-szel-

lemet. Értve ezen azt a különös hajlamát a magyarnak, hogy elkerítse és elsáncolja magát. Ha ez sugallta az országválasztást, keresve sem találhattunk volna jobbat.

Vajjon a magyar „finitizmus” bűnét kell-e ebből kikövetkeztetni? A szándékos megfeneklés vágyát, az élettől való elzárkózását, a véglegesség kóros szomj ázását, amely a szellem öngyilkossága? Annyi bizonyos, hogy, akármilyen elsíncolt hazát szereztünk is, az élmények elől hiába akartunk volna itt elbújni. Mégha nincsenek is a gyepükön kapuk. Amiken át minden időben bőven ömlött hozzánk az idegenség. Ez a föld elég élményt adott magában is.

Márcsak egy utazás is, az országon végig! Ahogy mondtam, a tájak valóságos antológiája . . . Egy írónk még a háború előtt azt írta egyszer, hogy „mihelyt a vonat Marhegnnél átlépi a magyar határt, valami szürke vegyül a táj színébe”, s a „magyar táj igazi színe a szürke”. A következtetés nagyonis ugrik; ez csak annyit jelent, hogy a magyar tájszínek közt a szürkének is van képviselője. A háború előtti *intellectuel* vonatról nézte a magyar vidéket, Bécs és Budapest közt. Én szülőföldemet, a nyájas Dunántúlt, mindig kékek láttam, „kok tájnak”, azon osztályozás szerint, amelyet Ruskin ad a tájakról. Erdély viszont, emlékemben, a barna; de mindez túlságosan is egyszerűsítő beszéd. Erdély igazában maga is sokszínű, s a Dunántúlt is az. Tarka itt ég és föld, sőt még az ember is, mert a magyar sehol sincs egyedül. Pécssett a cifra sokácot bámultam, Fogarasban a lógósüngű oláht. Még az Alföldre is lejártak a tótok. A fajok olvasztótégelyében vagyunk; de egyelőre hadd maradok a tájak színeinél. Szürke, kék és barna, nyájas és zord! Elegáns és barbár. Bérc, völgy, szelíd dombok, virágos mező és homoksivatag. Egy kis magyar tenger. S méltóságos folyam, s vadul bugyborgó patakok. Minden van itt, bizonyos, hogy unalmas táj is van. De ez is csak kaland. És

mellette kaland a szomszédság. A délibáb hegyeket mutat a rónának. Lelkünk a tájlelékek egész skáláját éneкли, ha nem is léptünk soha túl a gyepűn. Az időjárás tréfát űz velünk és színházat játszik. Nem csoda ha költészetünk is tele színnel-képpel. Líránk csúcsa Vörösmarty tüzes pompázata és a tükörlékű, kifogyhatatlan Petőfi. Halvány lírikus nálunk alig akad. „Csak össze kell hasonlítani egy magyar költőt például Leopardival, irtam régi tanulmányomban.

Mit mond a magyarság jelleméről ez a gazdagsága a környezet benyomásainak? Igazában még semmit. A magyar jellemet nem lehet a magyar tájból levezetni, mint ahogy a Taine-féle iskola akarta levezetni például a skót balladák hangulatát a skót táj színeiből. Ilyen sajátlagos magyar táj nincs is. Igaz, a Nagy-Alföld pusztáit külföldi vendégeink eléggé sajátlagosnak találják... De ez csak egy vidék, egy regionális szín, a magyar tájak sorozatában. Mellette ott van Erdély, egy kis Skócia; a Dunántúl olasz egeket és dombokat idéz; a Felvidéken német motívumokra bukkan a festő. A magyar lelket nem egyetlen sajátlagos táj színei nevelték, hanem e sok és sokféle tájék benyomásainak évezredes összejátszása.

Tarka táj és ingatag időjárás! Változatos föld és változékony ég! S vegyük ehhez most még a történelem viszontagságait. Ez is időjárás, s hozzátartozik az országhoz, mint az időjárás. Szép hazánk rossz helyen van. Nyugat és Kelet határvidéke ez, népek keresztútja. Ütközőpontja a kultúrának. A magyar úgy ült itt le, a Kárpátok körbástyája alá, ahogy a pásztor leül a viharban s maga köré keríti subáját. Ha zuhog a zápor, mindenki finitista. S való igaz, hogy nem lehet a magyarnak külön, jellegzetes tulajdonságául fölírni a harciasságot sem. Próbált volna csak nem lenni harcias!

Kereste vagy nem kereste,
De harcolni kellett.

A harciasság, amit magával hozott, csak olyan volt, mint minden vándor népé. Kergetve, nyomva jött-e a magyar, vagy kalandra jött, Nyugat csillogásaitól csábítva, mint egy fiatal ragadozómadár, aki szereti a fényességet? Kaland és fényesség nem hiányzott, de a kockázat és siralom se. A magyar történet a viszontagságok és valószínűtlenségek sorozata. Ragyogó dicsőségek ormairól hulltunk a végveszélybe. Egyedül voltunk és meztelen, a gyepű nem védett. Nekünk kellett védeni a gyepűt. Útban álltunk, nagyobb erők néztek rajtunk át farkasszemet. Muszáj volt harcolni és reménytelen. Ravaszul kellett evickélni különböző örvények között. Néha úgy elfogytunk, magunk se találtuk magunkat. Néha a magyar is idegen volt, néha az idegenből lett a legjobb magyar. Néha már ott álltunk, a végső bukás partján. A csoda mindig az utolsó percben jött. De a csoda se segített véglegesen. Minden bizonytalan maradt, még a föld is ki-kicsúszott lábunk alól, az ország darabokra tört, majd ismét összetapadt, megmentő és ellenség szerepet cseréltek, minden kétértelmű volt, minden lehetséges. Mi magunk jóformán tehetetlenek voltunk, szinte csak szemlélői saját életünknek. Hőskötemény vagy tragédia helyett mesét éltünk. Memóriánk nemcsak színnel, hanem kalanddal is teli, lelkünk megedződött minden csodálatosra és nevetségesre. Képzletünk buján termi a mesét és anekdotát. Ez is egyike a „keleti” vonásoknak, amik Nyugaton sem sorvadtak el. A csodát már nem is tudjuk nélkülözni, kell az, mint a mindennapi kenyér. Történelmünk legkalandtalanabb kora egy nagy, felelőtlen mesélőt szült, akit a nemzet költőjévé fogadott, Jókait. Ugyanez a kor volt a híres anekdotázások kora is, az úri kva terkaké. A végzet ekkor már ott suhogott fölöttünk, messziről hallható szárny csap ásókkal. A magyar föl se nézett, látott ő már különbet is. Látott már csodát is, eleget.

5. A MAGYAR OKOSSÁG TERMÉSZETRAJZÁHOZ

AMIT EDDIG ÍRTAM, az a magyar lélek tartalmáról szólt, képzeletvilágáról. A magyar lélek minden, csak nem szegény s nem halvány. Sokszínűvé kellett fejlődnie. Ahogy a faj és nyelv már predestinálta, s a táj és történet nevelte.

Igaz, az alföldi magyar élete nyugodt és egyforma, ő talán még hegyet se látott, mint mások viszont nem láttak alföldet. De éppen ez a sok változat, mindenik a maga sajátos világának jellegzetességével, együtt adja ki a magyar lélek teljes mélységét és gazdagságát. Mint egy sztereoszkóp testvércépei, melyek egymástól mind némi részletekben különböznek . . .

Egyszóval a magyar lélek tarka és dűskáló, színek és benyomások, tájak és emlékek szokatlan sokfélesége gazdagítja. Csakhogy e benyomások s emlékek gazdagságával, konkrétságával és változatosságával nem mindig áll arányban mélységük. A magyar, hozzászokva a viszontagságokhoz, éppen az a lélek, akinek egy és más csak „katonadolog!” Föl se vesz holmi kis karcolásokat. Annyi változást átélt már, annyi bajt kiállt! ő már születésétől edzve van. Annyi tájat látott, annyi fordulatát az időjárás hangulatainak . . . Mindez valami józan és fölényes bölcsességet szűrt le e nép lelkében, régtől fogva. A nil admirari bölcsessége ez, a magyar ember nem igen szeret csodálkozni. A *Vándor és Bujdosó* szerzője azt mondja erre, hogy nem is tud csodálkozni. Csak a, némettől tanult csodálkozni. A csodálkozás a „vándor” életformája, akit a végtelenség vágya hajt, s ez éppen a német. A valóságban azonban mindannyian vándorok vagyunk, míg élünk és a csodálkozás nem az egyik vagy másik nemzet kiváltsága. A nil a d m i r a r i mást jelent, már a görög bölcsnél is. Nem képeségről, hanem magatartásról van itt szó. A bölcs szájában élet-

szabály volt ez: óvakodni a dolgok túlbecsülésétől, helyesebben a részletek túlbecsülésétől, mert a világ egészében csoda. A magyarra nagyon is rászakadt ez az egész csoda, kisebb csodák neki már nem csodák. A csoda maga az élet, teljes gazdagságában; ha egyszer ezt elfogadta, a részletek már nem kábitják el. Mondhatni, nem imponál neki semmi. Nincs is szava erre a fogalomra.

Ami persze nem jelenti azt, hogy ne tudna a dolgok pompájában gyönyörködni. A fiatal ragadozómadár kedvtelve szállt minden fényesség felé, s a külföldi krónikások nem egyszer emlegetik a rabló magyarok gyermekes örömét a csillogó tárgyokban, fegyverekben. Ragadozó kedv és művészi ösztön nem állnak mindig oly távol egymástól. A magyar később is szerette a pompát! Erről mindig ismertek bennünket. Királyaink és kiskirályaink elégszer kápráztatták az idegent. Még Mohács idején is, a magyar primás túlragyogta Rómát. Hunyadi Mátyás népe vagyunk, s az Eszterházyaké. íme, megint egy „keleti” vonás. Vörösmarty, drágaköveivel s aranyzsinóraival, igazi magyar költő.

Egyszóval, örülni tudunk a csillogásoknak. A világ csillogásának is és szó sincs róla, hogy az étellel és benyomásokkal szemben közömbös vagy fáradt volna tán a magyar! Egyáltalában nem. De túlságos mélyen nem hatnak azok rá, hozzájuk szokott és hozzájuk edződött. Irodalmunk is mutatja ezt. A magyar líra jellegzetes műformája az úgynevezett „dal”, könny nyed csapongásával, mely minden benyomást röptében megragad s már el is ejt megint. Ez a gazdagság és röpkesség jellemzi a magyar kedélyt legegészségesebb állapotában. A magyar költő típusa ebből a szempontból Petőfi, akinek verseiben úgy kergetik egymást az élet különböző benyomásai, mint az áprilisi mezőn a felhők árnya a napfényt. Ebben az egészes impresszionizmusban, ebben a könnyen gyógyuló és túl

röpülő edzettségben, ebben a vidám tárgyilagosságban a magyar lélek önmagára ismert.

Vígkedélyű, csapongó, derűs nép hát a magyar? Sajnos, erre nem sok oka lenne. De éppen azért nem búsul ok nélkül, s tovább, mint az ok tart. Petőfi legalább olyan, mint a tükör, amelyen nem hagy nyomot a legfeketebb kép sem: noha igen egészségesen tud kétségbeesni. Ezért mondják, hogy a magyar érzés mindig egy kicsit „szalmaláng”. Ady nem oly derűs, mint Petőfi, s nem is annyira kifelé fordult tükör. Benyomások helyett inkább sorsérzések villannak dalaiban, hetyke, dacos, kéjes, keserű vagy baljós ... De ezek is kifogyhatatlanul váltogatják egymást. A magyar nem rágódik egy-egy érzésen sokáig, nem mélyíti ki magában, nem temetkezik bele. Nem kenyeré a tárgytalan kesergés. Ez a fajta líra hiányzik belőle Semmiféle érzés sem teszi vakká a többi világra. Aranynál nincs nyiltabb, figyelőbb világszem, pedig ő ugyancsak búsongó és töprengő lélek. „Túlérző fájvirágnak” nevezi magát. De már csak az is, hogy ezt ilyen jól látja és tudja. .. Igazában ő is csak akkor búsul, ha oka van. S ha a kesergés nem áll arányban az okkal, ő maga érzi azt legjobban! Fölénnyel, sőt humorral tud gondolni a saját bánatára. Csúfolódik magán, hogy „elefántnak néz szűnyognyi bajt”. „Ámbár nagyobb is ért biz engemet”, teszi hozzá tárgyilagosan.

Ez a józan és tárgyilagos fölény a világszemlélet realizmusát jelenti. Ez elsősorban szemlélődő realizmus, nem gyakorlati, mint például az angolé, amellyel némelyek összehasonlították. A látás realizmusa ez. Oly nép magatartása, mely megtanulta folyton figyelni a rátóduló ezerféle hatást és benyomást, noha jól tudja, hogy igazában úgyszólván tehetetlen azokkal szemben, akár az időjárással. A magyar éppen az az ember, aki lustán kiáll a kapuba, pipázva nézelődni, lesni a felhőket. A látás fölényes, tiszta, nyugodt, nincs benne semmi

homály, semmi miszticizmus, vagy metafizikum. De annál több a szín és valóság.

Nem épp a szó szerinti látást értem, s nem a festőket hívom tanukul. A magyar festészet nagyrészeének naturalista-impreszszionista jellege nyilván csak történeti véletlen. Ámbár nem véletlen maga a szín és látás művészetének oly hirtelen és gazdag kivirágzása hazánkban, mihelyt csak mód volt rá, hogy kivirágozzék. De legyenek koronatanúim most is a költők. Nálunk még a líra is csupa realizmus és leírás. Petőfi és Arany egyformán realisták. A Tündérhonba igyekvő Csongort váltig kisen a sáros lábú Balga. A világirodalom legtisztább rajzú s legtárgyilagosabb táj festő verseit a tüzes lírikus Petőfi írta. Itt minden gazdag és éles és konkrét. S nem beszélek modern regényíróink naturalizmusáról. De a legromantikusabb Jókai is mily élethűséggel tudja ábrázolni e színes világ apró figuráit! Akár középkori festőink a Krisztust ostorozó bajszos hajdút. A magyar képzeletben semmi sem marad általános, halvány vagy eszményi. Még a legelemibb szárnyalás is, vallási vagy érzelő révület, megtart valami kapcsolatot a földdel. A mi papunk Pázmány Péter, a vaskos szavú, testes képzeletű. Illyés Gyula figyelmeztet a Fazekas Mihály *Esti Dalára*, melynek „első két szakasza még csupa lehelet, de a harmadik szakaszban hirtelen

A mocsáros nép kuruttyol,
Prüccsög a sok kis bogár,
Réce hápog, fűj palatlyol

és így tovább. Zrínyire gondolok, a régi Zrínyire, aki fenséges tárgyú s klasszikus mintájú eposzának dörgedezései közt sem mulasztja el megfigyelni, hogyan ül le a török, „összehajtván lábát”. És Berzsenyire, ki fellengő érzések és eszmék röptében is látja önmagát, amint szenelője mellett gubbaszt és bajsuzát tépi.

Az ilyen látásmódot szoktuk érezni különösebben magyarságnak.

Ez mindig egy kicsit a humor határán van, ahol nem is lépi át ezt a határt. Fölény kell hozzá és nyugodt szemlélődés. Csak a fölényes nyugalom tarthat szüntelen szem előtt ily apró vonásokat. Akit meg nem veszteget és el nem vakít semmi. Mindent észrevenni és semmire rá nem csodálni ... A n i l a d m i r a r i bölcsessége ez, s elsősorban csakugyan magatartás. Mászóval parasztflegma, és megfigyelhetjük a magyar parasztban. De megfigyelhetjük éppúgy a magyar úrban, sőt a politikusban vagy diplomatában. Abban például, aki legsajátlagosabban magyar közöttük, Deák Ferenc. Sőt, akármilyen meglepően hangzik, azt mondhatnám, hogy ez a realiztikus magatartása kiváltképpen alkalmassá teszi a magyart a politikai és diplomáciai szerepre. Aminthogy, Mikszáth szerint, már a magyar paraszt is született diplomata. A jó diplomatának legelső kötelessége, hogy ne „imponáljon” neki semmi: azaz éppen a nil admirari. Nem szabad, hogy valami elkábítsa vagy befolyásolja ítéletét, akár külső benyomás, akár túlságosan erős érzelmi visszahatás. Egészséges és igazi magyarnál ettől nem is kell félni. Ő az, aki nyugodtan és szinte fölényel jár Európa nagy diplomáciai termeinek parkettjein, ámbár távoli, kis nemzet gyermeke, melynek sorsa többnyire a nagyobb és boldogabb nemzetek politikájától, gyakran csak jóindulatától függ. Ű az, aki ragyog és kápráztat, mint Rákóczi Ferenc vagy Andrassy Gyula, ő az, aki hideg szemmel figyeli meg a hatalmasok egymásközi viszonyait és titkos szándékait s fölhasználja őket egymás ellen, miközben valamennyit megnyeri magának nyugalomával és őszinteségével.

De nem adtam-e túlságosan is fényes képet a magyar politikusról? Szegény, gyámoltalan kis-nemzeteknek nagyon is haj van ilyenféle szerepléseiket túlbecsülni. Hiszen a végét

kell nézni mindennek! Rodostóra gondolok és Turinra ... S mégis, akárhogy is, az az egy bizonyos, hogy a magyar nemzet ma is él, s rég elpusztult volna, ha politikai meggondoltsága fenn nem tartja. Sajátságos módon, harcos és tüzes nemzet létére országa megmaradását mindig inkább evvel biztosította és vitte tovább, mint kényszerült vagy virtuosus harci-tetteivel. Jellemző, hogy európai helyzetét és lehetőségét igazában azzal alapozta meg, hogy lemondott a harcról. A fiatal ragadozómadár, megtépázva, de ép karmokkal, fészkébe vonult, nem zsákmányolt többé, sőt fészkébe bocsátott idegen szárnyasokat. S azontúl is egész élete a józan megalkuvások sorozata, a lehetőségekkel való folytonos számolás. Először csak az idegennel és az idegenséggel alkudott meg, de aztán megalkudott az ellenséggel is. Sokáig csakugyan egyiket a másik ellen játszotta ki. Majd megalkudott a hatalmasabb államtárs-sal, tisztán mérlegelve a körülményeket s legyőzve lázongó érzelmeit. Végre, a világháború után, a tiszta látásnak és keserű önuralomnak ismét kemény próbáját kellett adnia.

Némi pótlásra szorul hát az a sommás megállapítás, hogy „a magyar harcos nemzet”. Bizonytal többet mond, ebben a vonatkozásban is, aki azt mondja, hogy „a magyar politikus nemzet”. De nem úgy értve, mintha politikailag cselekvő volna, Hisz legnagyobb politikai teljesítményei nem is cselekedetek! Legnagyobb cselekedete akárhányszor a cselekvéstől való tartózkodás! Nem cselekvő, hanem szemlélődő, aki nyugodtan néz körül, és mindig jól tudja, mikor nem szabad és mikor nem érdemes cselekedni. Már helyzete is erre utalja. Cselekedettel többnyire csak ronthat. Egyetlen önvédelme az óvatosság, így lomhának látszik, egykedvűnek: valóban esze ágában sincs túllekedni. Ha van keleties vonás a magyarban, ez a lusta, szemlélődő természet az! S engem, bevallom, meglep, hogy a légnyobb és legjelentősebb magyar nemzetkarakterológia ezt oly

kereken tagadja. Szerinte „téves nyomon jár az, aki a magyar meggondoltságot a keleti ember szemlélődő, lusta egykedvűségével hozza vonatkozásba”, öszerinte ezt a tulajdonságunkat nem hoztuk készen magunkkal Európába, hanem itt tanultuk. Éspedig igazi suhanc tanulók módjára. Ez „iskolázás eredménye”, a latin szellemmel való „átítatódás”.

Dehát a latin szellem egészen más! A latin „meggondoltság” egyáltalán nem szemlélődő, hanem cselekvő. Gyakorlati, mint az angol. S ami a magyart illeti, ez a meggondoltság jellemzett bennünket, amikor még szó sem volt köztünk latin szellemről. Már amikor a fiatal ragadozómadár abbahagyta a zsákmányolást. Már evvel kezdődött történelmünk! Már a latin szellemet ennek a meggondoltságnak nevében kezdtük tanulgatni, ezért iratkoztunk az iskolába. Persze, ami ebben a latin szellemben a mi hajlamainknak kedvezett, azt dupla eredménynyel sajátítottuk el. A nil admirari latin hirdetői lelkünkhöz szólottak. Horatius, a latin józanság költője, szinte magyar költővé lett.

S hogy „hol található fel Európán kívül ez a körülményeket mérlegelő, mindig kissé racionális életforma, melyik az a keleti nép . . .?” Erre felelni csak egy orientalista volna illetékes. Talán a „keleti” szó úgyis csak szimbólum itt... Talán ilyen keleti nép nincs is. De nyugati egész biztosan nincs! Körülöttünk csupa fürgé népek laknak, cselekvő, sőt túlélvő nemzetek. A magyart éppen ez különbözteti meg minden mástól, ez a szemlélődő nem-törődömség. Hiszen mi is megmutattuk párszor a világnak: de hamar elutunk: nem érdemes! Ahogy mondtam, nem honfoglaló kalandjaink a jellegzetesek, azokat bármely más nép éppúgy csinálta volna. A kalandok abbahagyása a jellegzetes! „Racionális életforma?” Bizonyos, hogy a szemlélődő élet, a tág és tiszta látás valami nyílt értelkéséget nevel a lélekben, ez azonban a szkeptikus bölcs okos-

sága, sokat és tisztán látni mindig közömbössé tesz a cselekvés iránt. Ez nem céltudatos, mint a latin értelmesség. Inkább lemondó, legyintő! S nem annyira észbeli, gondolkodás-jellegű, sokkal mélyebb. Ez látványokból, élményekből szűrődött, s többnyire egyáltalán nem jut tudatra. Annál erősebbek az érzésszerű gyökerei.

Itt is a régi tanulmányomat idézem. A magyar nem tudatosan szkeptikus a cselekvés értékével szemben. De a jellegzetes magyar típushoz mindig hozzátartozott valami úgyismindegy-filozófia. Valami kényelmes és megvető nehézkesség, mely elválasztott minket a fürgéktől. Arany János jól ismerte ezt is, önmagában:

Nem dolgozom, csak ha valami hajt:
Egyébkor lusta mélabú temet. . .
S nem tagadom meg a keleti fajt...

Ez a lusta mélabú hatja át az Arany-fajta lírát is. Amely csupa rezignált nézelődés. Arany még hőseit sem tudja nagyon cselekvőnek elképzelni, még Toldi Miklóst sem. Folytonos töprengés és magában-füstölgés: íme a magyar Herkules, az őserő! Petőfi nyugtalanabb; szláv vérű. Ami megint arra vallana, hogy ez a magyar „meggondoltság” csakugyan nem pusztán intellektuális hagyomány, hanem a fajban van... De azért Petőfi is csak úgy látja a magyart, Pató Pálnak, ha ostromozza is. Hisz már Vörösmarty is ostromozza ezt. Nem is említve Széche nyit, s a politikusokat. Viszont a Berzsenyi-féle horatiusi ideál legmélyén mégis ennek a patópálságnak egy magasabb és ne mesebb formája lappang. Meglepő eszmény egy tüzes költőben! A magyar regények lapjain is nem annyira cselekvéseket, mint inkább történeteket kapunk. Vagy álom és mese kiszámíthatatlanságával, mint Jókainál, vagy sors-szerű végzetességgel, mint Keménynél... S talán ezzel függ össze a cselekvést kívánó drámai műfajnak szegénysége is mélyebbgyökerű irodalmunkban

Tehát a magyar nem nagyon cselekvő nép, inkább kételkedő; szkepszise azonban nem cinizmus, hanem józanság. Nem cinikus keserűség, legfeljebb vállvonó, kissé mélabús lemondás, jóindulatú, s fölényes humorral enyhítve. A híres magyar humor, irodalmunknak is egyik fővonása, tulajdonkép ily flegma-ukus parasztbölcsesség: a nyugodt szemlélőnek fölénye a cselekvővel szemben. Nem csúfolódik, nem is irigykedik, mint más népek humora, nincs benne keserűség. A magyar sokat látott, tudja, hogy sok minden nem érdemes; de azért csak szeretettel mosolyog a világon, azokon, akik törik magukat. Mint a tapasztalt férfi a bohó gyermekén. Nem fáradság ez, hanem edzés. Katonadolog, láttam én már különbet is! És ahogy mondtam már, a cselekvést nem nézi le, sőt gyönyörködik benne. Néha, egy pillanatra, maga is elragadtatja magát valami nagy dologra, hogy erejét megmutassa. Nem is bánja meg aztán, mert semmitsem érdemes megbánni. De könnyen abbahagyja, a kitartó cselekvés nem kenyerere. A magyar tudós típusa Bolyai, hosszú tétlenségeivel, hirtelen zseniális nekibuzdulásaival. A költő Arany, sok töredékével. A festő a birtokára vonuló, hosszú éveken át ecsethez nem nyúló Szinyei.

Az ilyen karakter nem nagyon érvényesül a világban, mert nem is akar igazán érvényesülni. Hogy tovább idézzem magamat, ezúttal szószerint, „nem igen érzi érdemesnek. Otthon pipázik inkább, és jobban fogja szeretni földjét, mely leköti, családját, környezetét, mint a nagy világot és nagy cselekedeteket. A családias érzés sokkal nagyobb helyet foglal el a magyar költészetben, mint bármely más európai nép költészetében; Petőfi igazán világklasszikusa ennek. A magyar nép szeret mesélgetni kukoricafosztáskor az egyszerű királyfiról, aki „elment szerencsét próbálni”; de maga nem igen szeret szerencsét próbálni. A vándorló iparoslegények nem a magyar faj típusai. A magyar restebb és okosabb: csak képzeletben járja az óperenciákat.”

„Mint viszontagságos múltú nép, annyi kalandon keresztül ment, nem sokba veszi már a kalandokat. Nem keresi, mert ismeri őket. Fantáziája tele van velük, nem veti meg őket, mesélgeti szívesen, gyönyörködik is bennük, de nem érintik már nagyon és akarátát kitartóan föl nem buzdíthatják!¹ „S ha külön kényszer, a katonaság, messze utakra viszi a magyar legényt, János vitéz, vagy az obsitos megtér ismét a falujába ezer kalandok után is; és a kalandból mese lesz. Minálunk a hazaszeretetek is ez a konkrét lokálpatriotizmus az alapja, ez az okos otthon- és családszeretet. Nem misztikus presztízzsel fellépő politikai frázisok, mint más nemzeteknél. . .”

6. AZ OKOSSÁG MÁSIK OLDALA – A JOG, MINT VALÓSÁG

EZEKET 1913-BAN ÍRTAM. Azóta sok minden történt, például nem egy „misztikus presztízzsel fellépő frázis” repült át a gyepűn, s igényli hazafiságunk átszínezését. Változni látszanak az értékek, s amit ártatlanul, s tárgyilagosan megállapítottam, súlyos vád gyanánt hull fejére a magyarnak. A vándorló iparoslegény mithoszi hőssé nőtt. Az otthonülő magyar viszont bősziült bujdosóvá silányodott, aki reménytelen irigységgel néz a megdicsőülő vándorlegényre.

Erről szól a *Vándor és Bujdosó* című könyv. Le keli vele számolnom, s alig tudok ellene mondani. Ahogy olvasom, mintha a saját gondolataimat látnám, torzító tükörben. A magyarság magábavonuló, nyugodt fölényéből elzárkózott, bűnös önelégültség lett, kilátástalan „finitizmus.” Lusta és álmos elrej tőzés, melyet csak a reménytelen kitörések, meggyőződéstelen harcok sorozata szakít meg. Vajjon ismerte a könyv szerzője fejtegetéseimet, hogy ilyen különösen visszhangozza? Ha nem volna rajza oly ellentétes hangulatú, s okoskodásának eredmé-

nye mintegy ellenkező előjelű az enyémmel, úgy hivatkozhatnék rá, mint aki megerősíti megállapításaimat. Ellene szólani, mint mondtam, alig tudok. Hiszen így is igaz, a magyar jellemnek megvannak a kóros elfajulásai, mint mindennek, s a betegség torzképe az egészségnek. „A nagyvilágon ekkívül nincsen szí módra hely” szószerint majdnem ugyanazt jelenti, mint az Extra Hungariam non est vita. Amely mondást úgy olvasok, kitergetve a bírói asztalra, mint a végzetes finitizmus bűnjelét.

Itt minden attól függ, vajjon szeretettel és belülről, vagy pedig kívülről nézem-e a magyart? Ha belülről nézem, akkor az Extra Hungáriám is érthető és megbocsátható. Ha kívülről nézem, akkor Szózatunk idézett sora is talány és vétkes fanatizmus. Minden nemzetnek megvannak a titkai, amik egyszerre teszik erejét és gyengeségét. A hibák rendszeren azonosak az érényekkel. Csak a nézőpont más.

Vajjon ugyanilyen részizagság van-e abban is, amit a szigorú könyv a meggyőződéstelen harcokról és a magyarság elvtelenségéről mond? Meggyőződéstelen harc csakugyan volt elég, legalább ha azt értem ezen, hogy a magyar nem volt mindig meggyőződve harcának érdemességéről. Az elvtelenség azonban más dolog. Ez ismét fölveti azt a kérdést, amit egyízben már érintettem, s amire a nemzeti köztudat oly heves igenléssel szeret felelni: politikus nemzet-e a magyar?

Némely értelemben kétségtelenül az. Nemcsak meggondolt sága, s ebből adódó politikai képességei teszik azzá. De azzá teszi eleven jogérzéke, s a jogokhoz való feltétlen ragaszkodása is, melyet a szigorú könyv, itt is torzító tükrön át vetítve, jogi formalizmusnak bélyegez.

Ez a jogéret önkényt következik jelleméből. A magyar, ahogy megmutattam, éppenséggel nem cselekvő hajlamú nép. annyit is jelent, hogy nem támadó. Megelégszik a magáé-

val, de ezt aztán szereti bekeríteni, ehhez ragaszkodik. Az ilyen lelkiség természetszerűleg kifejleszti, valósággal kiválasztja magában a jogérzéklet. Lényege ennek valami állandóság szükségének érzése az emberi viszonyokban. Valami maradandóságnak követelése! Értve belső, szellemi követelést, mely amit követel, azzal, hogy követeli, már látja is és meg is alkotja. Ez a szükségét hozzátartozik a magyar lelkiség lényegéhez is. Ellentétben a „vándor” lelkiségével, aki a változást, az önmagából való kikérelést szomjazza, s az idegent akarja meghódítani.

A magyar viszont ebben a változó világban „posztulál” valami állandóságot. Elsősorban már országának állandóságát. Ez a „szent korona területe”, egységes és változhatatlan, ezer esztendő óta. Más nemzetek növelhetik, vagy elveszthetik birtokaikat. Magyarország olyan, mint egy eleven test, melyet sem vagdálni, sem toldani nem lehet. A történelem tanúsága szerint minden toldás vagy hódítás hamarosan lehullott róla, s viszont elvágott részei előbb-utóbb újból összenőttek. De amíg ez nem történt volna is meg, a magyar mindig csak ugyanazt az egységes és teljes földdarabot tudja hazájának tekinteni. Az ezer éves jogállapot az ő szemében nagyobb és igazabb valóság, mint a politika véletlenjei által teremtett változó helyzetek.

Ugyanily eszményi állandóság az alkotmány, a magyarságnak mintegy erkölcsi területe és birtokállománya. Ez ismét szí lárd pont a világegyetemben. Az alkotmányt ezerszer megsért-
hetik, kormányozhatnak nélküle, vagy ellene. Ha századokig tart is így, az igazi magyar az alkotmányt akkor is élőnek és érvényesnek fogja tekinteni. Ragaszkodik a „közjogi fikcióhoz.” Ahogy váltig ragaszkodnak jogaikhoz és kiváltságaikhoz a magyar családok, nemzetségek és egyes személyek is. Esetleg képzelt jogaikhoz, az ő saját külön magánjogi fikcióikhoz . . . Hisz jogász-nép vagyunk, s Magyarország a fiskális-paradicsom. A végtelen pörösködések országa! S nem kell hinni, hogy az anyagi

érdekek makacs hajhászása volna tán csak itt a mozgatótok. A magyar igen sokszor megelégszik az elvi megoldással. Ez fontosabb neki, mint az összes anyagi következmények. Mi vagyunk azok, akik a „fülemüle füttyét” poroljuk. .. Közjogi helyzetűn két illetőleg is elvi megoldásokkal elégedtünk meg hosszú idő kőn át. Melyek a magyar történelmi viselkedés „vezérlő csillagai?” Az elvek fenntartása, s a jogfolytonosság. Ki a legjellegzetesebben magyar politikus? Deák Ferenc.

Egyszóval, a magyar realizmus mellett nem hiányzik _a magyar platónizmus sem. Sőt magában a magyar realizmusban van egy adag platónizmus, mintegy annak a másik oldala, egy azon ember képviselheti a kettőt. Bölesen számot vetünk a valósággal, de alapjában igazi valóságnak nem a véletlen tényeket érezzük. Ahogy a magyar virtusnak sincs szüksége a tényleges érvényesülésre: elég ha „megmutatja!” így nyugtat meg jogaink tudata is. A jogi helyzet valóságosabb a mi szemünkben, mint a tényleges állapot. Magyarország királyság-voltát nem érinti az a körülmény, hogy nincsen királya. A vármegye nem szűnik meg létezni, ha egy falatnyi föld sem marad is belőle. A magyar nem a szankciók lehetőségétől érzi függőnek a jogok érvényességét. A jog érvényes önmagában, már azáltal, hogy jog és akkor is, ha senki a világon nem ismeri azt el rajtunk kívül.

Mindez, ha akarom, csakugyan „jogi formalizmus.” De kétségtelenül szükség van erre a jogi formalizmusra az emberek között. S alig lehet felbecsülni, mekkora civilizációs szerepet tölt hét ez be. Kivált világrészünknek azon az ingó, egyensúlytalan szögletén, ahová a magyart végzete leültette. A jogi állandóság Jelleme ült itt le velünk, hogy megfogózzon és megtelepedjen; a posztulált erkölcs szelleme. Nagy dolog szilárd jogi elveket és hagyományokat fenntartani egy változó, s a nyers erő kényének kiszolgáltatót világban. Tapadni az „örökigazsághoz”, (hogy a

múlt század egyik nagy magyarjának szójárását mondjam) viszontagságok és véletlenek záporai közt megedzett lélekkel. S talán ebben van a magyarnak igazi európai hivatása, még inkább, mint a kultúra védelmében a barbár Kelet ellen. A kultúra védelmének érdemét, ahogy erre már több író rámutatott, más, körülöttünk lakó népek is igénylik. Alighanem méltán. A jogi állandóság védelme azonban jellegzetesen magyar hivatás. Magyar érdem, habár talán magyar konokságból fakad, s magyar illúziókba feneklik. Ahogy mondtam, a hibák azonosak az erényekkel.

A vándor és a bujdosó monográfusa megállapítja, hogy a magyarnak nincsen „mithosza.” A mithosznak csupán csirái voltak nálunk. Ilyen csirák a „lázádo” és az „önfeláldozó” magyar eszménye. Sietek megjegyezni, hogy „mithoszra” a magyar nem is pályázik. Ez a „mithosz” német fogalom, a német-ál-görög gondolatvilágban gyökerező. Valójában csak a németnek van „mithcszs.” Ne irigyeljük el tőle. Az „önfeláldozó magyar,” aki az idegenért vérét adja, az igazi magyarságban még mint ideál sem létezik. A magyar nem az idegenért adta vérét. Mikor az „európai kultúrát” védelmezte, csak azt védelmezte, ami az övé volt. A saját hazáját, a saját kereszténységét védelmezte. Mária Terézia idejében sem az idegen asszonyért akart meghalni, hanem a saját királyáért, pro rege nostro.

Épily mondvacsinált a „lázádo magyar” mithosza. A magyar nem lázádo. A „lázádo magyar” éppen úgy csak azt védelmezte, ami az övé volt, mint az „önfeláldozó.” A saját alkotmányát, a nemzet jogainak folytonosságát, magát a jogi állandóság elvét. Ezen az alapon akart és vélt állni, még mikor elkeseredésében túlment is. Lázádonak mindig csak ellenségei neveztek, ő maga sohasem nevezte így magát. Mikor királya ellen küzdött, inkább királyát tekintette lázádonak, mert az sértette meg a jogot, az elvet. Minden lázádása tulajdonképp sérelmi

politika volt. Mindig jogért és elvért lázadott, szabadságán is jogait *értette*, s történelme nem egy példát mutat, mikor nem csak életének, hanem nemzete érdekeinek is, a közvetlen nemzeti haszonnak, elébe tette az elvet, a jogot.

S ez volna hát az „elvtelen” magyar? Ez az a nép, amelynek „léthelyzetéből következik” az elvtelenség?... S mégis egy szempontból csakugyan annak lehet őt mondani. Megértem, ha a németzabású nemzetjellemezés ilyen bélyeget ragaszt rá. Sokszor panaszkodnak a magyar paraszt különös „apathiájára” a politika iránt, aminél fogva tétlen tömegként lehet vele bánni. Ez lényegében nem más, mint a magyar történelmi „elvtelenség.” A magyart csak a saját jogai és szabadsága érdeklik, és semmi más idegen „elvek.” A körülötte röpködő jelszók közönyösen hagyják. A „misztikus presztízzsel fellépő frázisok” nem hatnak rá. A világnézeti élményt époly edzetten és flegmatikusan fogadja, mint minden más élményt. Az is inkább csak lelkét gazdagítja és látkörét tágítja, akár a világ látványai és eseményei. Kulturális hatás, melynek cselekvésbeli visszahatása se nem gyors, se nem erős. Mélyen és egyoldalúan valamely világnézeti áramlat uralma alá nem igen kerül a magyar. A változásban is állandóságot kereső ösztöne nem rokonszenvezik az „értékek átértékelésével.” Ő tartós és változatlan értékeket ismer, s a változóra illő kétellyel tekint. Magyarsága és kereszténysége egymást erősítik ebben. A jog marad és az igazság mindig egy. A változások majd elmúlnak, különben is egymást kergetik és egymásnak mondanak ellen.

S mégis, a magyar nyíltszemű és nyílt szellemű nép. Kultúra kilencszáz év óta együtt halad Európáéval. Nyíltsága mély életbeli és történelmi okok eredője. Már fajunk is nyílt faj, s az idegent egy évezreden át vendégszeretettel ölelte magába. Nyelvünk a legmásfajtabb elemeket tudta befogadni anélkül, jellegét elvesztette volna. Országunk sokszínűsége, történe-

tünk viszontagságai hozzászoktattak a benyomások folytonos záporához, az élmények váltakozásához. Ugyanezzel a nyíltsággal fogadjuk a szellemi élményt is. Irodalmunk egyik büszkesége a műfordítások sokasága és kitűnő volta. Joggal mondhatjuk, hogy szellemi kultúránk befogadóképessége nem kisebb például a németénél. Azzal a különbséggel, hogy a magyar nem billen úgy ki önmagából az idegen hatás alatt, mint a „vándor.” Nincs szüksége erőszakos aktusra, hogy újból magára találjon. A magyar szellem végig egységes, s mégis állandóan nyílt és megértő. Ezt a nyíltságot még a finitizmus felfedezője is elismeri. Holott nincs a finitizmusnak teljesebb cáfolata és ellentéte, mint ez a nyíltság. De paradox módon, ami a „magyar finitizmus” jelszavában igaz és találó, az épp evvel a nyíltsággal függ össze. Aki sokat és sokfélét befogad, vagy megért, az kevésbé fog kizárólagos hatása alá kerülni egynek és egyfelének. Kevésbé fog „fömlülni” vagy „beugrani.” így jobban tud az maradni ami. Bizonyos fölényel néz az idegenre, s nem nyujtózik minduntalan a messzeségek és a „végtelen felé.” Megmarad a maga kipróbált, véges, de folyton gazdagodó világában. A magyar hagyta magán végigzúgni Európa szellemi áramait, jóhiszeműen és megértően. De semmivel sem sodródott a végletekig. A rajongó aszkéta, s a bogaras könyv-ember; Savonarola, vagy Don Quijote, egyik sem magyar típus. Noha szent szerzetesek, jó lovagok s tudós humanisták voltak nálunk is. Ha a koráramlat nemzeti sajátosságainak kedvezett, vagy nemzeti jogaink védelmében segíthetett, mélyebben is engedték ránk hatni, mint például a reformációt. De semminek a magyár nem adta át magát soha annyira, hogy a maga jogáról és igazságáról elfeledkezett volna. Jó példa erre nézve Pázmány Péter, aki minden ellenreformációs buzgalma mellett is szükségesnek ítélte a protestáns Erdélyt, hogy „gallérunk alá ne pökjön” a német.

A magyar nem az eszmék és zászlók népe. Tudott küzdeni Európa változó eszméiért, de ezek nem hatották át annyira, hogy teljesen bennük és értük élt volna. Legfeljebb meghalt értük. Élni akkor is inkább csak azért élt, ami az övé volt, a maga igazáért, magában s maga szerint. Ez okozza az elvtelenség látszatát. „Nincs nép, mely ádzabb harcot folytatott volna elveiért, s ugyanakkor könnyebben adta volna föl elveit, mint a magyar...” Csakhogy amiért a magyar oly ádzul harcolt, igazában nem a század által fölvetett véletlen eszme, hanem a saját joga és igazsága. Vagy akár: délibábja. Minden eszme közömbös volt, ha ennek szempontjából közömbös volt. S ellenséges, ha evvel ellenkezett.

Nem a „föülmaradás” hát vagy a „mindenre-okot-keresés” az, ami pártoskodásra és elvei cserélgetésére bírta a magyart. Elv és eszme bizonytalgyakran látszhatott csak keresett oknak; de belül, a tudat alatt, mély és hűséges ösztönök hevítették a harcot. Az idegennek persze mindez rejtelem volt, akár az „esz mét”, akár a politikai realitást nézte, ő nem láthatott mást, mint a mindenáron való föülmaradás szenvedélyét, vagy az öncélú pártoskodás ürügykeresését. Egyébként, ahogy mondtam, a nemzetek önarc képei mind hasonlítanak. Az író, aki a magyarok pártoskodó elvtelenségéről panaszkodik, maga is hozzáteszi, hogy a pártoskodás oly bűn, melyről minden nemzet vádolja magát. Én még azt is hozzátehetem, hogy joggal. Már maga ez az önvád is pártoskodás, hisz igazában nem magunkat vádoljuk, hanem egymást. A pártoskodás általános emberi tulajdonság. És mégis, a magyar pártoskodás egészen különös valami, sajátos formákkal és jellegzetes motívumokkal.

Szenvedély és elkeseredés bizonytalgy volt itt elég. De talán annál is jellemzőbb a sok megalkuvás és jogfenntartás, a „bujdosás” és „struccpohtika.” A bujdosás már Salamon királlyal kezdődött, sőt annál is előbb, Szár László fiaival. Régi kirá-

lyaink az örökösödési jog tisztázatlanságát sínylették. Később a nemzet maga is úgy viselkedett, mint egy király, aki a balsorsban, birtokon kívül, vagy kényszerű szövetségekben is fenntartja jogait. Megalkudtunk az idegen hatalommal, hogy megvéhdessük az ország birtokát a pogány ellen. Másfelől szövet kezünk a pogánnyal, hogy önállóságunk dacát megmentjük, a megalkuvás ellen. A pogányveszedelem régen megszűnt már, s a két párt még mindig létezett, különvált és harcolt. Mind a kettő jogokat és „fikciókat” őrzött, majdnem egyforma eredménytelenséggel. Az egyik olykor a bujdosásban. A másik a miniszteri székből.

A bujdosás természetes kockázata annak, aki jogait sem elfeledni, sem érvényesíteni nem tudja. De csak történeti kockázat, s nem metafizikai szükségesség. Lehet, hogy a bujdosás a magyar élet romantikája. De tiszta romantika azt mondani, hogy a magyar a saját hazájában is bujdosó. Ez rossz lelki ismeretre vallana, pedig senki sem érzi annyira jogát, mint a magyar. Bizonyos, hogy sok minden zavarta birtokát. Volt úgy, hogy „nem leie honját e hazában.” De még mikor más uralkodott is rajta és országán, a magyar, az igazi birtokos öntudatával, képes volt megőrizni fölényét. Ilyenkor sem nélkülözte a nyugalmat, sőt humort. A „passzív rezisztencia” igazi magyar életforma. Semmi köze a szláv türelemhez, vagy fanatizmushoz. A meggondoltság nem azonos a türelemmel. Ámbár a magyar kétségkívül türelmes nép; ahogy mondják, „az üngét is ód adja,” legalább míg jussát nem érintik. Türelmes, mert nem hajlamos a cselekvésre. Még lázadása sem annyira cselekvés, mint inkább ellenállás. De türelme nem a „birkák s szamarak érenye.” A magyar türelem fölény, s nem alázat.

7. CSELEKVÉS ÉS ALKOTÁS

MÉGEGYSZER VISSZA kell itt térnem háborúelőtti tanulmányom gondolatmentére. Ebben már benne van egy kicsit a „magyar finitizmus” eszméje is, annyi, amennyit igaznak érzek belőle. De benne egyúttal az utalás azokra a kitörésekre, amik bizonyítják, hogy a magyar türelem se tart örökké. A gondolatok akkor se voltak már egész újak. S mégis, ma se mellőzhetem őket, ha a magyar leiekről egységes képet akarok adni.

Egész a legújabb időkig – így írtam abban a régi írásban – a magyar haza a nemzetet jelentette, s a nemzet csak a nemesség volt. Jóformán egy nagy család, akármennyire nyílt, s ahogy a társadalomtudósok mondják „exogam”. A magyar egész lomha kényelmességével, s vendégszerető keleti konzervativizmusával ült benne ebben a nagy családban. Beszéltem már róla, hogy hazaszeretetének igazi alapja az otthon- és családszeretet volt. Bizonyos meleg családi büszkeség fejlett ki benne, meglehetősen különböző, a külföldön úgynevezett nemzeti büszkeségtől. S féltékeny gonddal örködött nagy családi nyugalmanak és méltóságának minden megháborítása ellen:

Az ungét is odaadja,
De a jussát nem hagyja.

Ez a „magyar szabadság” lényege, ahogy évszázadokon át értették: hogy senki ne háborgasson! Hogy senki ki ne kavarhasson nyugalmból, inerciából, kényelméből! My house is my castle, mint az angol mondja. Akinek alkotmányával, éppen ezért, a magyar alkotmány kezdettől fogva rokn is volt. A magyar alkotmány, a magyar szabadságszeretet

lényege is egy szóba foglalható össze, a Zrínyi jelszavába: Ne bántsátok a magyart! Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ős nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen. S bár egyrészt ezen alapul az európaias újítók ellen való felháborodás is, másrészt gyakran maguk az újítások, a nemzeti reformmozgalmak is ép a dacos kiütődésnek következményei.

Nagy nemzeti cselekvésekre, fellendülésekre a magyar majdnem mindig csak ily megháborítások, sértések hatása alatt szánta el magát. Azt lehet mondani, hogy nála a cselekvés is inerciából történt. Védekezésből a konzervatív inercia megháborítása ellen. Mária Terézia mindent tehetett vele, mert nemzeti inerciáját kímélte, abban dédelgette. Második József ellen, ki abból föl akarta rázni, rögtön a leghevesebb ellenállást tanúsította. Az ellenállás annál erősebb, mennél nagyobb az inercia. A nagyobb inerciájú tömeg, megmozdítva, mindig nagyobb reakciót mutat. Ezért hatja át ez a reakció, ez a hirtelen felbuzdult tetterő, ilyen pillanatokban a nemzet egész nagy tömegét, minden érzését, egész életét és irodalmát. Ez az oka, hogy nálunk a költészetnek oly sok köze van a politikához. Több mint más népeknél, ahol a nemzeti cselekvés nem a megbolygott benső, családi nyugalom védelme, hanem egy állandó, kifelé irányuló, harcos erő, nemzeti féltékenységeken, hatalomvágyon, akarhatnátságokon alapul.

A magyar irodalomban a h a z a problémája mindig a cselekedet problémája. Gondoljunk elsősorban Vörösmartyra és Széchenyre. És ennek nagyon mélyenfekvő oka van. A magyar mennél kevésbé cselekvő nép, annál fájdalmasabban és haragosabban érez nyugalomból és méltóságából való minden kizavarodást. Pedig a kizavarodásnak nagyonis ki volt mindig téve. Ezek minden alkalommal bizonyos lelkifurdalást költenek föl

benne: önmagának tesz szemrehányást lomhaságáért és nyéért. Nehezen mozdul a tetre:

ahhoz nem csekélyebb,
Mint bárki sértődés kívántatik.

De ha egyszer megmozdult, iszonyú, maró megbánással gondol hosszú mozdulatlanságára. Ez adja meg a magyar nemzeti irodalom morális jellegét, a magyar tragédiák örök alapját. Sőt általában azt a tragikus érzést, mely a magyar költészet mélyei ben mindig ott szunnyad.

Egy kissé hamleti tragikum ez. Bánk lelki küzdelme a tragédia elején tulajdonképpen az apathikus konzervativizmus és a sértődések által fölkellett harag, furdalás és tettvágy közötti küzdelem. Jellemző, hogy a magyar tragikus hősök bűne lég többször nem cselekedet, hanem mulasztás: mint Kemény hőseié majdnem mindig. Ez a pont az, ahol a magyar karakter látszólag egymásnak teljesen ellenmondó jelenségei egységbe foglalhatóak. Ahol ugyanazon alaptulajdonságokból magyarázható például a Széchenyi örökké töprengő, magával küzdő forradalmi lelke, műit a hagyományos gravaminális politika. És a magyar paraszt flegmája, s a magyar nemes patópálsága, elárulja közös gyökerét az örök-dacos ellenzékeskedéssel, amely nélkül szintén nincsen magyar élet. Hamarfi és Rák Bende testvérek.

A régi tanulmány, mely a magyar nemzeti jellemet főleg az irodalom szempontjából vizsgálta, ezen a ponton a szónoki elem szerepére tér át, a „költögető, biztató, korholó” szónoklásra. Aki nehezen cselekszik, s aki ezt gyakran morális hiánynak érzi, az folyton akarátát kényszerül biztatni, s ez ép a szónoki. A szónokló magyar típusa a köztudatban él és sok nagy íróknan erős a szónoki hajlam, gyakran az esztétikai érték rovására.

A magyar ember jobban szeret beszélni, mint tenni, nem erő, akarathányból.

Nagyot iszik a hazáért,
 S fölsívít:
 Hej, csak egyszer tenne is már
 Valamit!

Hangsúlyozni kell azonban e szónoki természet morális gyökerét. Ez a folytonos önkorholás, önbiztatás valóban morális szükségletből fakad, lelkiismeretből. Éppen ez különbözteti meg egyéb nemzetek szónokiságától. A magyar szónoklat nem szellemi torna, mint a francia, nem is a szavak páthosza, mint a latin. A nagy magyar szónoklat egyáltalán nem értelmi természetű, de mégkevésbé érzelmi ömlengés. Az a lelkiismeret komoly szava. Az iskolákban Kossuthot és Deákot szembe szokták állítani, mint az ész és érzelem szónokait. Valójában mindkettő a nemzeti morál szónoka, bár teljesen ellentétes jellemek. Az egyik a magyar józanság képviselője. A másik a magyar szalmatűzé. De ez a kettő egy.

Moralizáló, szónoki nép tehát a magyar? Hogy így mondjam, csak szeretne az lenni. Csak kötelességének érzi folyton újra, hogy az legyen. Igaz jellege, ahogy megmutattam, egészen más. Igazi jellege szemlélődő, elég közömbös a cselekvésre, annál fogékonyabb a képek és benyomások felvételére. Ez még magában a szónoki stílusban, a szónokias irodalom eszközeinek karakterében is megnyilvánul. Csak össze kell hasonlítanunk egy szónokiasnak ismert magyar költőt például egy hasonlóan retorikus franciával. Mondjuk, Vörösmartyt Hugó Viktorral, Azonnal szemünkbe fog tűnni, hogy a miénknél az ötletek szerepét a képek és emlékek veszik át. A magyar szópompa egészen más, mint a francia. Míg a Hugóé szó- és ötletáradat, addig a magyar tulajdonképpen nemcsak szóbeli, nem is gondolatbeli, hanem látásbeli gazdagság. Kép- és metaforagazdagság. Nem eszmepompa, vagy szóbőség, nem is valami elvont köz helyek dekoratív összeállítás. Inkább színpompa, hasonló a

magyar díszöltözetek keleties ragyogásához. Ez megfelel a magyar fantázia túláradó színgazdagságának és megfelel a nyelv konkrétságának is. A magyar nem annyira szavakkal gondolkodik, mint inkább képekkel. A magyar irodalomban kevés a szóvirág, a magyar valódi virágot, valódi képet, valódi emléket használ inkább . . .

Ami végső fokon azt jelenti, hogy a szónoki magyar igazában mégsem szónoknak született, hanem költőnek.

„Poétikus nép vagyunk”, mondja Illyés Gyula a Magyarok egyik lapján; de már Ady is „poétásnak” nevezte nemzetét. Poéta csakugyan van itt elég. A magyar falu jellegzetes típusai közül nem hiányozhatik a verselő; s az Arany-féle Kósza Bandi egyáltalán nem képzeletbeli vagy kivételes alak. Nem maradt el a magasabb költészet kivirágzása sem. Sőt nem egyszer olvastam már a panaszt, többé-kevésbé nyílt és tudatos formában, hogy nemzetünk kicsiségéhez képest irodalmi kultúránk „túlméretezett,” irodalmunk és művészetünk, ami alapjában egy és összetartozó valami, aránytalanul sok és túlságosan magas. Ez kicsit paradox, sőt nevetséges is, mint minden panasz, amit épúgy lehetne dicsekvésnek fogalmazni. Túlméretezett volt-e az athéni kultúra, mert csak egy számban kicsi népcsoport csinálta? Vagy talán a kultúra elterjedésének arányai szabják meg érdemességét? Kevesebb embernek kevesebb könyv dukál? ... De maga a tény tagadhatatlan. A mi kicsiny és ismeretlen népünk feltűnően nagy s magas értékű irodalmat és művészetet hozott létre, amely nemcsak egyes csúcsteljesítményeiben, de egészében is, hatalmas nemzetek teljesítményeivel kiállja a versenyt Ezt lehetetlen nem látnom és éreznem, akármilyen mérséklettel iparkodtam is róla ítélni, éppen az idézett régi tanulmányban, az irodalomra nézve. Ma, amikor a kultúra ereje és szellemisége egész Európában hanyatlani látszik, a tépett és megszegényedett magyar még min-

dig tartja irodalmának és művészetének színvonalát, mely semmivel sem áll a legjobb nyugati színvonalnál alacsonyabban.

Különös jelenség, de nem érthetetlen. Népünk, amely nehezkes a cselekvésben, époly fogékony és gazdag a látásban. Sőt a két dolog mélyen összefügg, alapjában egy és ugyanaz. Nem cselekvő, hanem szemlélődő nép vagyunk. Egy évezreden át élünk már ebben a folytonos meglepetéseket kínáló országban, kiteve a magas nyugati kultúra rádiumsugárzásának. Szellemünk nyíltsága, befogadóképessége sokkal nagyobb, mint mozgásunk szabadsága vagy lehetőségeink csábításai. A világ dolgaira bizonyos kétellyel és közönnyel tekintünk. S az az erő, amit más népeknél levezet és elhasznál a cselekvés, nálunk a belső szemlélet gazdagságává alakul át, a lélek titkos gazdagságává. Ez a gazdagság látszólag haszontalanul halmozódik, nem igen jelentkezik, nem tesz szellemesebbé, sem ügyesebbé, inkább csak még jobban nehezíti a cselekvést, az életet. De néha, szerencsés körülmények között, s valami véletlen indítékok és alkalmak különös összejátszódása folytán egy-egy alkotásban fakad ki, mint a buggyanó forrás az átívódott földből, amelyre valahol a közelben egy másik alkotás felel. Az alkotások sora meg-megszakad, a viszonyok alig engedik ezt összefüggő kultúrává erősödni. A források vize nem egyszer elapad, elvész a homokban. Nem igen öntözik és táplálják a „nemzet” millióinak lelkét. Alkotásaink nem hatnak szélesebb néprétegekre. S ki tudja, megmaradnak-e a jövőnek, az idők viharában? S eljutnak-e az idegenség távolába, hogy hírt vigyenek a magyar lélek gazdagságairól? De mégis megvannak, itt vannak, s a tény mégiscsak az, hogy egy messziről jött és „testvértelen”, harcias és harcokban megtépett kis nemzet Európa egyik rejtett és zak látott zugában a nagy nyugati kultúra hűséges letéteményesévé s önálló folytatójává tudott válni.

Az ilyen népnek egészen mások a létfeltételei, mint a cse-

lekvő és cselekvésben-boldoguló nemzeteknek. Nem annyira a kollektív fegyelemre van szüksége, mint inkább nyugalomra és szabadságra – az egyéni élet szabadságára, mely a nyugodt szemlélődést és alkotást lehetségessé teszi. A magyar hagyományosan és a köztudat szerint is a szabadság népe. Magatartása javíthatatlanul individualista. Azok, akik bánni akartak vele, sokszor tartották fegyelmezhetetlennek. Pedig a fegyelmezetség nem hiányzik belőle; de ez nem a cselekvés céljaira uniformizált tömegek fegyelmezettsége. A magyar fegyelem az egyén nyugalmanak és szemlélődő fölényének gyümölcse. Nem ellenkezik az egyéni szabadsággal, sőt feltételezi azt. A magyar fegyelem azonos a magyar flegmával. Ez a flegma pedig maga a magyar szabadság, a szemlélődő szabad lélek, mely úrnak tudja magát a maga házában, életében, s okosan, fölényel, elvakultság nélkül tekint a világba. Ez a fajta szabadság teheti a magyart alkotóvá, azaz boldoggá.

Arra a pontra érkeztem, ahonnan a magyar élet egész dialektikája áttekinthető. Mert nincs igaza a metafizikusnak, aki szerint ez a sokrétű és jellegzetes magyar szellem nélküli a dialektikát, a termékenyítő ellentéteket. Semmiképpen sem áll, hogy „problémátlan” volna a magyar lét. S nem elég itt csak a kínálkozó s köztudatban élő problémára gondolni, Nyugat és Kelet örök felelésére közöttünk és bennünk.

Néz Nyugatra, borús szemmel néz vissza Keletre
A magyar . . .

Ennél mélyebb dialektikus ellentétek is feszítik nemzeti lelkünket. Realisztikus, józan nép vagyunk, s ugyanakkor egy platonikus jogrend őrzői és eszmei bennlakói. Harcos és a harcok „ethoszában” megedzett nép, s nemzeti létünket mégis mindig a harcok feladása s a bölcs politikai megalkuvás által biztosít

jük és visszük tovább. Szellemünk szemlélődő, közömbös és ke telly el teli, s mindazonáltal igazi politikus nép a magyar! Lelki-furdalásig menő s szenvedélyes kitörésekre vezető vágy ég benne a cselekvés iránt. Viszont szemlélődő életformája s egész lelkiszerkezete cselekvés helyett az alkotásra utalják.

Ennyi feszítő ellentét nem lehet meddő és terméketlen. A lélek belső ellentétei talán gyötrelmet jelentenek, de egyúttal életet is és mindig új lendülést a jövőbe. Az egyes magyar, a költő például, ki ezt a feszültséget nagy erővel átéli, gyötrelmesnek, sőt halálosnak érezheti a magyar levegőt, a gátolt cselekvések és kelletlen muszájok közt. Ady ugart és haláltót látott. A filozóf olykor visszhangozza a költő érzéseit és látomásait. Kivált ha valamely új nagy költő hatása alá kerül s nem alkalmazza korrektívumul az egész irodalomtörténetet, így let tek Ady sötét hangulataiból újabb gondolkodóinknál nemzet-karakterológiai és történetfilozófiai megállapítások. Ezek félre- ismerik a magyar pesszimizmus igazi természetét. A költők és nagy magyarok pesszimizmusa bizonyonnyal őszinte, de nem mint hit, hanem mint döbbenet. S ebben a kétségbeesésben titkos erő lázad. Ez a pesszimizmus nem a csüggedés ingoványa. Ez inkább az élet feszítő rugója, a nekifutó lejtő. A költészet izgatószerere, mint Adynál. Vagy épp a cselekvése, mint Szé- chenyinél.

Egyszóval a magyar lét nem kilátástalan és nem gyümölcs- telén. Talán éppen nehézségeinkből és gyötrelmeinkből fakad nak erőink. Ennyit remélni talán még nem „vétkes” illúzió, a Szekfű Gyula-féle szigorú értelemben sem. Külső dolgokban nem sokat bízhatunk. Lehet, hogy elkerül bennünket a „hata- lom és a dicsőség”. A villámok az Isten térdein fekszenek. A cselekvés útja megnyílhat vagy elzárulhat. De a magyar szá- mára hivatás lehet a nem-cselekvés is. Ebben még rokonságot tartunk a bölcs és ősn nyugalmú Kelettel. Számunkra hivatás le-

hét az opponálás és passzív rezisztencia, hogy elődeink kedves latin szavaival éljek. Opponálás az idegenség hatalmaskodása ellen, egy világ ellen, amely semmibe veszi az ősi, megszentelt jogokat, leborul a nyers erőszak előtt, s nem tűn az egyén szabadságát, a szemlélődés nyugalalmát, az alkotás boldogságát.

Múltak öre lenni, s ellenállni a rohanó világ áramlatainak, nem könnyű feladat és semmiesetre sem tartozik a népszerű célok közé. Őseink veszedelmesnek és dicstelennek érezték a tespedést, s biztonnal igazuk volt. Az ellenállás azonban nem tespedés, s van mozdulatlanság, amely biztosabb jele az erőnek, mint a mozgás. A pehely eléggé mozgékony, s gyorsan száll minden szélben, de ez csak gyengeségét mutatja. Az ellenállás maga a lét, s az inercia súly és hatalom. Kis nemzetek számára hovatovább az egyetlen. A cselekvést mindinkább a nagy népek monopolizálják; övék a „zúgó ár”, melyről Arany beszél, s ainelv „rombol és termékenyít”. A kis nép az,

amely ép e
Rombolásnak útban áll.

Feladata tehát őrizni a múltat, a magáét és magában a világét. Ez a múlt jelenti az eszményeket, amelyeket egy nagyon is dinamikus újkor felszabadult cselekvésvágya talán már semmibe vesz; jelenti a jog állandóságát, az erkölcs szentségét, az igazság érvényességét, s egyúttal a magunk életét is. Népi mondásunk szerint „az a legény aki megállja a helyét”. Soha nem volt ez igazabb, mint napjainkban. Oly időket élünk, amikor a mozdulatlan őrszem nagyobb hős, mint a rohamvezér.

A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. Körülöttünk az újítások jeliszavai zúgnak, s cselekedni valóban muszáj, amíg élünk, változtatásokra folyton szükség van. De számunkra ez csak muszáj eszköz, nem pedig öröm és cél. S jaj a magyarnak, ha

egyszer egészen elveszíti öröklött nemzeti inerciáját, ezt a pompás és bölcs lomhaságot, mely ezer éven át megtartotta; ha át alakul s játékává zülük a megingott élet zavaros erőinek. Lég nagyobb szolgálatot akkor teszi a világnak, ha megőrzi nemzeti sajátosságait s megmarad annak, ami. Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tük kedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők f élelmes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.